

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Боротьба Служби безпеки ОУН (б) та спецпідрозділів УПА проти ворожої
агентури в роки Другої світової війни»

Виконав:

студент 2 курсу, групи МІ-21
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
“Історія та археологія”

Ігнатюк Богдан Олегович

Керівник — доктор історичних наук,
професор Трофимович Володимир Васильович

Рецензент — кандидат історичних наук,
старший викладач Матвійчук Наталя Володимирівна

Робота допущена до захисту

(протокол № __ засідання кафедри історії ім.

проф. М.П. Ковальського від ____ грудня 202_ року

Завідувач кафедри історії

ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Андрій СМІРНОВ

Острог 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОБУДОВА, ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СБ ОУН(Б).....	7
РОЗДІЛ II. ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ОУНІВСЬКОЮ ТА ВОРОЖИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ.....	27
2.1 Від співпраці до боротьби між спецслужбами ОУН і III Рейху 1939-41 рр.	27
2.2 Виявлення німецьких агентів контррозвідкою ОУН і УПА 1941-44 рр.	34
2.3 Боротьба СБ ОУН(б) проти польської агентури 1943-45 рр.....	50
2.4 Боротьба з радянською агентурою в середовищі націоналістичного підпілля і УПА 1944-45 рр.....	58
ВИСНОВКИ	68
ДОДАТКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У зв'язку зі збройною агресією Росії проти України все більшої актуальності набуває інтерес до протидії потенційним загрозам національній безпеці. Зокрема, виявлення та знешкодження агентурної мережі ворожих диверсійних груп. Сьогодні, так само понад вісімдесят років тому, постало гостро питання про захист свободи кожного з нас. Це питання виживання української нації та держави в цілому. Ворожі елементи намагаються проникнути у всі рівні українських інституцій, знати та чути все для того, щоб бути на крок попереду. Тому важливим залишається вивчення досвіду боротьби ОУН і УПА проти ворожих спецслужб у минулому.

Історія вивчення теми. Зазначена тема привертала і продовжує привертати увагу дослідників. Окремі аспекти теоретичних засад контррозвідувальної діяльності націоналістичного підпілля досліджені у працях Дмитра Веденєєва, Георгія Биструхіна, Ярослава Антонюка, Дмитра Способа, Степана Мудрика-Мечника, Івана Патриляка.

Серед праць, які мають відношення до розробки теми боротьби СБ ОУН(б) проти польської агентури, слід виокремити статтю Ярослава Антонюка «Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН та «двуйки» польського підпілля». У ній автор розглядає боротьбу есбістів проти польської агентури під час Волинської трагедії 1943-44 рр. Також варто згадати статтю Івана Патриляка – «Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті». У ній автор частково розкриває зазначену тему. Досить цікава публікація Олени Петренко – «Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля». Автор фокусує увагу на ролі жінок в агентурній роботі, події здебільшого охоплюють післявоєнний період. Зрештою, окремі деталі дослідження можемо знайти у працях Дмитра Веденєєва, Георгія Биструхіна, Гжегожа Мотики, Ігоря Галагіда та Артура Брожиняка.

Щодо праць, темою яких є висвітлення боротьби проти радянської агентури, слід виокремити монографії і статті Ярослава Антонюка – «Діяльність СБ ОУН на Волині», «СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.)» тощо. Вагомий внесок у розробку теми склала монографія Степана Мудрика-Мечника «Служба Безпеки Револьюційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ». Варто згадати і про науковий доробок Дмитра Веденєєва і Григорія Биструхіна – «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки», «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА», «Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.)».

Боротьбу СБ ОУН(б) та спецпідрозділів УПА проти німецької агентури досліджували Ярослав Антонюк у співавторстві з Володимиром Трофимовичем – «Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини» і «Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944)». Роль польського чинника в агентурній діяльності досліджено у роботах Івана Патриляка – «Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті».

Позитивно оцінюючи науковий доробок вищезгаданих та інших авторів, слід водночас наголосити, що окремі аспекти теми не отримали належного висвітлення в літературі. Зокрема, недостатньо розкрита боротьба СБ ОУН(б) проти польської та радянської агентури. З огляду на це тема зберігає наукову актуальність.

Метою роботи є висвітлення боротьби СБ ОУН та спецпідрозділів УПА проти ворожої агентури у середовищі націоналістичного підпілля в період Другої світової війни.

Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання дослідити**:

1. Організаційну побудову, форми та методи контррозвідувальної діяльності СБ ОУН(б).

2. Співпрацю між спецслужбами ОУН і III Рейху.
3. Виявлення німецьких об'єктів в середовищі підпілля ОУН і УПА 1941-44 рр.
4. Виявлення польських об'єктів у середовищі націоналістичного підпілля 1943-1945 рр.
5. Виявлення радянських об'єктів в середовищі націоналістичного підпілля 1944-1945 рр.

Об'єктом дослідження є діяльність СБ ОУН і УПА в роки Другої світової війни, а предметом – її боротьба з радянською, німецькою та польською агентурою в середовищі націоналістичного підпілля та УПА.

Територіальні рамки дослідження охоплюють всі етнічні землі України.

Хронологічні межі охоплюють 1939-1945 рр. – період II світової війни.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові й спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний, ретроспективний. Із загальнонаукових ми опиралися на методи синтезу та аналізу. Також зверталися до таких загальнонаукових методів як метод класифікації, узагальнення, статистичний тощо.

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані документи та матеріали. Зокрема, велику кількість цінних матеріалів можемо знайти у збірниках архівних матеріалів «Україна в другій світовій війні» під редакцією Володимира Косика, збірниках документів - «ОУН і УПА» за редакцією Олександри Веселової, «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА» за редакцією Володимира В'ятровича, багатотомному виданні «Літопис УПА», електронному архіві українського визвольного руху тощо.

Практичне значення роботи полягає в, тому що її результати можуть бути використані при написанні узагальнених праць з історії українського визвольного руху у процесі проведені краєзнавчих уроків у загальноосвітніх навчальних закладах, військово-патріотичному вихованні.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти роботи були озвучені на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття» м. Львів, 5 грудня 2024 р. та "Актуальні питання історії України, Всесвітньої історії та методики їх викладання" м. Рівне, 19 травня 2023 р.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг курсової роботи – 83 сторінки, список використаних джерел та літератури нараховує 41 позицій.

РОЗДІЛ I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОБУДОВА, ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СБ ОУН(Б)

Зародження Служби Безпеки ОУН (далі СБ) розпочалося ще у міжвоєнний період, у зв'язку з необхідністю зберегти життєздатність українського націоналістичного підпілля від уваги органів державної безпеки II Речі Посполитої. У 1920-30 тих роках молодь гуртується навколо численних юнацьких організацій (Січ, Пласт), старше покоління, зокрема, політичні та військові діячі УНР та УГА, об'єднуються навколо Української військової організації (УВО). Зрештою, українські національно спрямовані організації еволюціонували в ОУН. Вона ж, своєю чергою, ставила собі за вищу мету – відновлення втраченої державності. Тому не гребувала використовувати насильницькі методи, в тому числі терор. Це ж привернуло увагу влади міжвоєнної Польщі. Розуміючи всі ризики, ОУН розпочала розбудову підпілля в тому числі спецпідрозділи, які б виконували розвідувальні та контррозвідувальні функції.

Початком можна вважати Празьку конференцію ОУН 1932 р. На ній було вирішено створити перший орган безпеки – «контрольно-розвідувальну референтуру», очолювану Я. Макарушком. До її функції було віднесено збір інформації про польський державний лад, таємну співпрацю українців на користь уряду та догляд за членами самої ОУН¹.

Наступним етапом був лютий 1939 р., де М. Тураш (Грабовський) заснував нову Крайову Екзекутиву ОУН на західноукраїнських землях (КЕ ОУН на ЗУЗ), де вперше було запроваджено референтуру Служби безпеки як окремий структурний підрозділ².

З початком Другої світової війни у Кракові створили спецшколу для формування кадрів новоствореної СБ. Основними навчальними дисциплінами були ідеологічна підготовка (викладав Мирон Орлик), організаційна робота (Я.

---

¹ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ», 1998. № 1/2 (6/7). С. 351.

² Там само. С. 353.

Старух), розвідка та контррозвідка (М. Арсенич), конспірація (Д. Маївський-Косар)³.

Надалі процес розбудови СБ зупинився через конфлікт в ОУН між таборами прибічників радикального та поміркованого спрямування. У 1940 році відбувся остаточний розкол на «бандерівців» та «мельниківців». Більшість в СБ підтримали революційну гілку ОУН. Тому у руках бандерівців опинилося більшість осередків ОУН на українських території окупованих німецьким та радянським режимами. Нашим об'єктом дослідження є діяльність саме СБ ОУН(б) тому далі буде йтися саме про цю структуру.

Власне упродовж всього 1940 р. відбувалася міжособна боротьба між прибічниками обох гілок ОУН. Протистояння характеризувалося взаємними звинуваченнями і зрештою намаганням знову об'єднатися. Однак жодна зі сторін не бажала іти на поступки, тому відносини вкрай погіршувалися, що призвело у майбутньому до братовбивчого терору. Не останню роль у цьому зіграло СБ.

Головою СБ ОУН(б) став М. Лебедь, а його заступником М. Арсенич. Крім того, М. Лебедь продовжив організовувати навчання майбутніх есбістів у спецшколі в Кракові (Закопане, пансіонат «Стамарі»). Для цього школу законспірували під курси для спортсменів, курсанти якої одночасно давали підписку про співробітництво з гестапо⁴.

Було розроблено навчальну літературу для співробітників СБ, згідно з якою контррозвідувальна діяльність проводилася за напрямками:

- «проти московсько-більшовицький (НКВС);
- протипольський (Армія Крайова);
- інші чужонаціональні чинники (румуні, мадяри та інші);
- внутрішньо організаційний напрямок (підтримка внутрішньої безпеки організації);
- внутрішньополітичний (догляд за політичною лояльністю)

---

³ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ», 1998. № 1/2 (6/7). С. 353.

⁴ Там само. С. 355.

- боротьба з особливо небезпечними кримінальними злочинами⁵.

Лекторами багатьох згаданих розвідувально-диверсійних курсів були керівники СБ. Так, Микола Арсенич («Григор») викладав будову радянських органів держбезпеки та Червоної армії, Василь Турковський («Петрович») криміналістику та методи проведення слідства, Іван Равлик («Марчак») завдання спецслужб у контексті досвіду світових держав, Дмитро Маївський («Косар») – методи конспірації, Євген Врецьона («Волянський») – розвідку. Для підготовки лекцій викладачі використовували німецькі, польські та радянські військові підручники. Методичну основу вишколів складали шестиденні восьмигодинні лекції. Після їх прослуховування здійснювався контроль засвоєного матеріалу методом опитування. Завершувався курс здачею іспитів. Практику курсанти проходили на службі при охоронних фабричних сотнях, воєнізованих робітничих командах та поліційних дільницях на території Генерал-Губернаторства⁶.

Паралельно з цим співробітники СБ ОУН(б) розробляли численні інструкції та положення, що стосувалися масштабної розбудови спецслужби з огляду на загрозу радянської окупації на заході України. Передбачалося на рівні обласної референтури створити посади: прокурора, інструктора, (щоб навчав основ діяльності розвідки та контррозвідки), кадровика, інтенданта (забезпечення матеріальними засобами), сотенного (командир боївки СБ).

Від березня 1941 р. шефом СБ ОУН(б) стає Микола Арсенич. Натомість Миколу Лебеда призначили заступником Провідника ОУН Степана Бандери. Завдяки організаційним заходам відчутно вдалося розбудувати спецслужбу. Особливу роль приділено посиленню конспірації. На чолі заходився шеф СБ, йому підлягали крайові, окружні, надрайонні, районні та кущові референти. Кожний підрозділ складався з голови або референта, його заступника,

---

⁵ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ», 1998. № 1/2 (6/7). С. 357.

⁶ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 421.

коменданта боївки, 2-3 слідчих, 10-20 бійців та архівіста⁷. Штаб референтури СБ Крайового проводу ОУН на ЗУЗ діяв у Львові під виглядом «Пересильного бюро» за адресою: вул. Руська, 20⁸.

Влітку 1941 року Службі безпеки ОУН вдалося вилучити архів НКВС у Луцьку та документацію львівської тюрми від часу відступу червоної армії із Заходу України. ОУН вилучила кадрові справи агентів, управлінські документи Московського центру боротьби з націоналістичним підпіллям, звіти з іноземних джерел НКВС. Ці дані надалі допомогли агентам розвідки ОУН у боротьбі з ворожою агентурою, дозволили вдосконалити методи власної контррозвідки. Проаналізувавши методи та засоби, які використовували радянські спецслужби, оунівці систематизували їх і почали проводити серед своїх агентів навчальну діяльність вели спецкурс на основі отриманої інформації⁹.

У перші місяці німецько-радянської війни СБ брала активну участь у розбудові місцевих органів влади, особливо осередків народної міліції. Крім того, допомагала організовувати похідні групи.

Важливим аспектом тогочасної роботи ОУН було відправлення на «Східні українські землі» (СУЗ) похідних груп. До завдань СБ входило забезпечення їх фіктивними документами та навчання методів конспірації. До складу кожного «рою» (7–12 осіб) планувалося залучати есбіста. Прибувши до місця призначення, він входив як контррозвідник до складу місцевого проводу ОУН¹⁰.

Спеціальні вишколи для СБ ОУН(б) продовжилися й восени 1943 р. Для навчання особового складу пропонувалися програми та навчально-методична література. Насамперед викладалися наступні дисципліни:

- завдання Служби Безпеки;
- вивчення більшовицького апарату НКВС і МДБ;

---

⁷ Спосіб Д. Завдання Служби Безпеки ОУН як охоронної інституції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* №7(19), 2019. С. 46.

⁸ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 132.

⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Генеза.* Київ. 2006. С. 180.

¹⁰ Там само. С. 133.

- вивчення радянської військової розвідки та контррозвідки;
- практична діяльність Служби безпеки, інформатори, звітування, інформація, зв'язок, ведення справ агентів;
- слідство – допит;
- розвідка і контррозвідка;
- конспірація¹¹.

Щодо завдань, які ставилися перед спецпідрозділами ОУН і УПА, відображалися у рішеннях і програмних документах з'їздів, нарад керівників ОУН, конкретизувалися у різноманітних нормативних, інструктивно-роз'яснювальних документах, які регламентували роботу СБ на певних організаційних рівнях, визначали завдання за конкретним профілем діяльності (розвідувальним, контррозвідувальним, слідчим, оперативно-бойовим).

На підставі джерел можна виокремити такі основні завдання, що стояли перед СБ ОУН(б): нагромадження розвідувальної інформації військово-політичного, соціально-політичного змісту про радянські “силові” структури, цивільну адміністрацію та осіб, які співпрацювали з нею, заходи, спрямовані на радянізацію краю; контррозвідувальний захист підпільного середовища від розвідувально-підривної діяльності противників, слідчі дії стосовно осіб, запідозрених у ворожих намірах; протидія іншим націонал-патріотичним силам, що вважалися політичними конкурентами; - здійснення диверсійно – бойової і терористичної діяльності; контроль за виконанням територіальними осередками ОУН вказівок вищих інстанцій; - догляд за морально-політичним станом підпільників, розслідування скоєних ними злочинних проявів; контроль за дотриманням у підпіллі норм конспірації, забезпечення системи зв'язку¹².

Дмитро Веденєєв та Георгій Биструхін визначили такі провідні напрями діяльності спеціальних підрозділів:

- збір різнопланової розвідувальної інформації;

¹¹ Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль. 1993. С. 87.

¹² ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / упоряд.: Веселова О.М., Гриневич В.А., Сергійчук В.І. *Інститут історії України НАН України*, Київ. С. 19-20.

- розвідувальне забезпечення військових формувань, підконтрольних ОУН;
- контррозвідувальний захист і забезпечення конспіративності повстансько-підпільних структур;
- військово-поліційна діяльність;
- слідча діяльність;
- бойові дії, оперативно-бойові акції;
- диверсійна та терористична діяльність;
- підривна пропаганда;
- взаємодія з іноземними спецслужбами задля реалізації завдань національно-визвольного руху¹³.

Щодо організаційної частини, органи СБ мали наступну структуру: інформатор СБ в первинній ланці ОУН («кущі»), районні, надрайонні, окружні референтури СБ ОУН(б). Як правило, на зв'язку у районного референта СБ було 5-20 постійних інформаторів, які доповідали, зокрема, про контакти місцевого населення з ворожими елементами¹⁴.

Референтура СБ займалася збором відомостей про плани та діяльність противників та ворогів ОУН та забезпечення охорони ОУН від ударів зсередини та поза організацією. Для цього мала:

- а) мережу розвідників із членів організацій;
- б) інформаторів та розвідників з місцевих жителів (незалежно від їхньої національності), які не є членами ОУН;
- в) мережу боївок, за допомогою яких здійснювалися: фізичне знищення намічених «СБ» членів і не членів: ОУН, терористичні акти над представниками радянської влади та комуністичної партії, над співробітниками НКДБ, НКВС;

¹³ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. С. 104.

¹⁴ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «*З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*», 1998. № 1/2 (6/7). С. 362.

г) слідчий апарат для розслідувань¹⁵.

Починаючи з весни 1943 р., на Волині та Західному Поліссі розпочалося створення УПА. Внаслідок цього місцева мережа СБ набула значних відмінностей у порівнянні Галичиною, Закерзонням та Буковиною, де підпілля ОУН продовжувало тактику накопичення ресурсів. На Волині та Західному Поліссі керівників СБ зазвичай називали «комендантами», «шефами» або «шефами-референтами». Натомість в інших регіонах зберігалася назва «референт»¹⁶.

Навесні – влітку 1943 р. у Галичині розгорнулося формування боївок СБ до повітового рівня включно. Районні та підрайонні референти СБ займалися переважно збором інформації розвідувального та контррозвідувального характеру.

Особливу увагу було приділено внутрішнім перевіркам. Насамперед ретельно перевіряли тих, хто виявив бажання вступити до СБ. Попереджали, що на них довічно накладаються значні обмеження та зобов'язання. Нерідко вступ до СБ супроводжувався урочистою присягою на вірність ОУН. Узгодженого її тексту та процедури виголошення не існувало, усе залежало від регіональних відмінностей, ініціативності керівника та багатьох інших чинників. Інколи її додатково оформлювали письмово¹⁷.

Встановлення радянської влади посилювало перевірку звільнених або втікачів з в'язниць. Це могло стосуватися навіть осіб, близько зв'язаних з підпіллям, у тому числі греко-католицьких священників. Звільнених підпільників, які добровільно зізнавалися у вербуванні, зазвичай не карали, багатьох повертали на попередню посаду, тимчасово встановивши за ними негласний нагляд. Інколи переводили на інший терен з підвищенням або пониженням. Впійманих на приховуванні вербування, як правило, страчували¹⁸.

---

¹⁵ Протокол радянських органів держбезпеки про організаційний устрій та завдання органів СБ ОУН(1945р.). *ГДА СБУ- Ф.11- Спр. 9079 - Т. 3 - Арк. 225-227.*

¹⁶ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 139.

¹⁷ Там само. С. 305.

¹⁸ Там само. С. 305-306.

Щодо методів боротьби СБ ОУН(б) з ворожою агентурою найбільш яскравими були «оперативні ігри» – операції з метою заплутати і дезінформувати ворога, які проводилися за допомогою перевербування подвійного агента¹⁹. При направленні до ворога своїх агентів, важливу роль СБ приділяла розробленню «легенд». Для правдивості «легенди» вони дозволяли подвійним агентам викривати місця знаходження криївок, давати детальну інформацію про окремих осіб. З огляду на складність набуття у середовищі радянських спецслужб агентурних позицій СБ намагалася перевербувати інформаторів супротивника, особливо тих, які добровільно зізналися та бажали спокутувати перед підпіллям провину.

Найбільш відомою та успішною була «оперативна гра» референта СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака («Вівчара») з керівництвом НКДБ УРСР. Тривала вона упродовж травня – вересня 1945 р. Розвідниці СБ Людмилі Фої («Оксані») вдалося двічі відвідати Київ та дезінформувати керівництво НКДБ УРСР, а також вивести до Луцька двох досвідчених радянських агентів, яких СБ схопила, допитала та стратила. Головним успіхом цієї операції стало недопущення проникнення членів «легендованого» проводу до складу керівництва ОУН²⁰.

Важливим елементом діяльності націоналістичних спецслужб було упорядкування та збереження зібраної інформації. Заводилися спеціальні оперативно-облікові справи.

На початку 1940 р. мережа ОУН у західних областях УРСР розпочала складання «чорних листів». До них заносили усіх «ворожих українському національно-революційному визвольному руху» осіб: радянських чиновників, активістів, комуністів, міліціонерів, співробітників та агентів НКВС тощо. При цьому вказувалися національність особи, а також ступінь небезпечності з рекомендацією ліквідувати, заарештувати або встановити стеження²¹.

---

¹⁹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 313.

²⁰ Там само. С. 313.

²¹ Там само. С. 329.

Упродовж 1941 – осені 1942 рр. облік ворожої агентури проводилися без налагодженої уніфікованої системи. Ситуація почала змінюватися навесні 1943 р. Найбільший розвиток вона мала на Волині та Західному Поліссі, де, починаючи від підрайону, впроваджувався систематизований облік підозрілих осіб. При районних референтурах СБ та вище передбачалися посади технічних секретарів, які вели «книгу обліку» з компрометувальною інформацією на підозрілих осіб. Переважно згадані картотеки мали вигляд зошитів, кожен з яких містив інформацію за певною тематикою: дезертири, «вихрести» (особи, які перейшли у католицизм), колишні учасники УНДО, немісцеві тощо). Нерідко за цим принципом зошити зшивали²².

За своєю будовою більшість картотек СБ поділялося на три головні групи:

- 1) виявлені агенти;
- 2) запідозрені;
- 3) співробітники ворожої адміністрації та силових структур.

На Крайовому та окружному рівнях існували більш розгалужені картотеки, які поділялися на п'ять – шість груп. Одна з таких подавалася у «Правильнику ведення картотеки СБ»:

Перша група включала усіх викритих ворожих агентів та мала підгрупи: I-а (зібрано точні дані); I-б (існують підозри, які ще потрібно перевірити); I-в (добровільно повідомили про залучення їх ворогом до агентурної роботи).

Друга – підозрілих у співпраці з ворогом. Поділялася на підгрупи: II-а (наймити, ремісники, репатріанти, які походили зі східних областей України); II-б (втікачі з в'язниць, примусових робіт, арештовані та звільнені підпільники, особи, які вийшли з повинною, звільнені зі служби у міліції та винищувальних батальйонах, репатріанти з Німеччини, колишні учасники німецьких допоміжних формувань, курсанти різноманітних професійних шкіл, члени та кандидати ВКП(б), колишні політичні емігранти, які раніше переховувалися, а останнім часом жили легально); II-в (спекулянти-«західники», колгоспники та

---

²² Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 329.

робітники зі східних областей України, які прибували у пошуках харчових продуктів).

Третя – співробітники радянських силових органів (керівні особи центральних та республіканських управлінь, начальники підрозділів управлінь своєї та сусідніх областей).

Четверта – представники ворожої адміністрації (чиновники обласних, районних, місцевих установ, вчителі, працівники радгоспів, МТС, медичних закладів). Окружні референтури СБ додатково вносили керівників державного та партійного апарату сусідніх областей.

П'ята – посібники підпілля та оунівці, які мешкали легально та щодо них були дані про викриття ворогом 1579. Подібно будувалася картотека референта СБ Подільського Краю Степана Пелеха («Коваля») та Холмської округи – Леона Лапінського («Зенона»)²³.

Важливе місце в архівах займали різноманітні звіти. Щомісяця референт СБ районного проводу ОУН надсилав надрайонному референту СБ та надрайонному провіднику «Вісті з терену», «Інформаційний звіт» (Авт. додаткові дані, які не увійшли до «Вістей з терену»), «Звіт праці», «Листи зліквідованих», «Касові» та «господарські» звіти. Один з примірників кожного з цих документів передавався в архів. Подібно звітування відбувалося у вищих референтурах СБ. Архівна справа у поєднанні з веденням картотеки забирала чимало часу. Згідно зі щоденником коменданта СБ Великодедеркальського р-ну «Гонти» за січень – лютий 1948 р., вона становила половину його роботи, тому, починаючи з надрайонного рівня СБ та вище, передбачалися посади архіваріусів (канцеляристів, секретарів, технічних підреферентів). До їхніх обов'язків входило:

- 1) складання інформаційних звітів;
- 2) переписування протоколів;
- 3) складання списків ліквідованих без допиту;

---

²³ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 331-332.

- 4) упорядкування картотеки;
- 5) ведення поліційного реєстру і складання звітів;
- 6) ведення окремих справ;
- 7) складання некрологів;
- 8) переписування документів, здобутих у ворога;
- 9) переписування доданих зверхником матеріалів до кадрових справ.

Крім того, вони займалися веденням касової та господарської книг, а також підготовкою бойовиків. Архіваріус окружної референтури СБ керував картотекою внутрішньої агентури, аналізував протоколи проведених справ та інколи сам проводив слідство. До його компетенції також входило ведення персональних справ організаційних кадрів (автобіографії, характеристики, нагороди, дисциплінарні покарання). На Крайовому рівні архіваріуси перевіряли оформлення окружними референтурами СБ документації²⁴.

Щодо організації передачі інформації, то агенти передавали інформацію через так звані живі, або мертві пункти зв'язку. Живий пункт зв'язку передбачав комунікацію безпосередньо з живою людиною. Під час мертвого пункту зв'язку – інформацію для передачі залишали в умовленому місці. Ця процедура вимагала кмітливості та оперативності.

За визначений проміжок часу СБ ОУН(б) здійснила низку вдалих операцій з дезінформування ворожих органів держбезпеки. Основним засобом знешкодження виявленої агентури слугувала фізична ліквідація.

Важливою частиною контррозвідувальних заходів виступало забезпечення конспірації та контроль за її дотриманням. Зокрема, однією з передумов тривалого існування та активності підпілля стала розгалужена мережа конспіративних квартир, законспірованих і замаскованих місць укриття, ліній та пунктів кур'єрського зв'язку. Широко застосовувалася система псевдонімів, шифрів і т. д. Контррозвідувальна діяльність доповнювалася слідчою роботою.

---

²⁴ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 333-334.

В основі слідчих дій лежали методичні, тактичні, психологічні прийоми, запозичені багато в чому в правоохоронних органів противника.

Наступний організаційний етап формування спецпідрозділів пов'язаний з виникненням УПА. Тому варто наголосити що ОУН(б) та УПА не одне й теж. Першу за своєю суттю можна класифікувати як громадсько-політичну організацію, а другу – як військову.

Бандерівська Служба Безпеки тісно співпрацювала з УПА відразу ж після моменту її створення. Есбісти допомагали забезпечувати розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, надавали підтримку у розбудові та підтриманні дисципліни в УПА. Формування уніфікованої структури повстанської армії тривало до початку літа 1943 р. На той час до складу курінної розвідки входили відділи:

- 1) агентурної розвідки та контррозвідки;
- 2) господарсько-адміністративної розвідки;
- 3) військової розвідки з «чотою»;
- 4) слідчий. У сотнях УПА діяв рій розвідки²⁵.

Широка підтримка УПА місцевим населенням дозволяла повстанцям використовувати можливості агентурної розвідки. Старшини-розвідники утворювали інформаційну мережу серед місцевого населення. Передбачалося, що у кожному селі буде декілька інформаторів, що доповідатимуть про оперативні обставини на місцях. Тому агентурна розвідка повстанців організаційно «прив'язувалася» до можливостей територіальної мережі ОУН та взаємодоповнювала її²⁶.

Цікавою є інструкція щодо організації та ведення розвідки й контррозвідки в УПА (кінець 1944 р.). Згідно з нею в УПА створювалася власна агентурна мережа що могла бути залучена у розвідувальних та контррозвідувальних заходах.

---

²⁵ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 150.

²⁶ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Гене́за*. Київ. 2006 С. 256.

Передбачалося створення й резервної групи, що складалася з наддосвідчених підпільників і використовувалася для особливо важливих місій²⁷.

Контррозвідчі Агентури (КРА) УПА організовувалася шефом Розвідувального відділу:

- а) при всіх самостійно чинних відділах і оперативних одиницях,
- б) на пунктах спецпризначення) зв'язок) господарський і т.д.
- в) в штабах опер, одиниць і т.д.

КРА рівно ділиться на:

а) КРА 1. проти агентів ворожої диверсії, і інформаторі (донощик) між цивільним населенням і в радах УПА,

б) КРА 2. Проти ухильників і т.д., в нутрі УПА. В міру конечності через брак сил робота в одному середовищі може об'єднуватися в одній КРА з тим, що вона матиме 1-й і 2-й відділ.

29. КРА в даному середовищі веде свою роботу в найбільшій таємниці, не виключаючи к-ра.

30. КРА базує свою діяльність на строго таємних співпрацівниках, з якими держить спритно законспірований зв'язок. Таємні співпрацівники в нічому не користуються полекшами, сила обсади приблизно один на рій, а в основному залежно від потреби.

VI. Спеціальна агентура (СА)

31. При РФ шеф творить спеціальну Агентуру (СА). Вона являється:

- а) як контрольний чинник,
- б) резерв для поповнення розвідчої або контррозвідчої в разі потреби,
- в) агентура спецпризначень.

---

²⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. С. 470-477.

До завдань працівників АС належить в першу чергу виконання найскладніших завдань, які потребують спеціальної підготовки і ширшої розробки. Вони працюють під керівництвом шефа РВ. В міру потреби очолюють РДГ, вислані шефом РВ, удержують відповідальніші зв'язки, виконують складні акти і т.д.²⁸.

Провідними джерелами збору інформації визначалися повідомлення співробітників та агентури спецслужб, захоплені документи противника, допит полонених, перебіжчиків, дезертирів. Справи агентурної розвідки пропонувалося заводити за територіальною (населені пункти, окремі місцевості) та об'єктовою (з'єднання і частини Червоної армії, органи та війська НКВС тощо) ознаками²⁹.

Ще одним важливим елементом контррозвідувальної діяльності СБ ОУН(б) є проведення слідчих дій. Важливою складовою слідчих дій є допит. Як процедура отримання необхідної інформації, він використовувався спецслужбами з давніх часів. Певні елементи слідчих дій можна віднайти ще у польський період діяльності ОУН. Однак перші допити заарештованих розпочалася лише навесні 1940 р. на території Генерал-Губернаторства. Їх писали від руки, а важливіші виготовляли у кількох копіях на друкарській машинці. Заарештованих допитували на спеціальних квартирах, які були під постійною охороною. Протоколи будувалися на основі чергування питань та відповідей. Значну увагу слідчі надавали з'ясуванню деталей, особливо стосовно обставин арешту, переходу кордону, перебування у тюрмі, прізвищ виданих підпільників, агентурних завдань, отриманих від співробітників НКВС тощо. За необхідності заарештованого відвозили до місця подій.

Подальший розвиток проведення СБ допитів відбувся влітку 1943 р. на території Волині та Західного Полісся. Повноваження на цю діяльність мали

---

²⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. С. 477.

²⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Гене́за*. Київ. 2006 С. 256.

референтури СБ від районного рівня та вище. Зазвичай допити на місці проводив комендант боївки СБ. Важливішими справами займалися слідчі³⁰.

Восени 1943 р. зазначена діяльність поширилася на територію Галичини. Переважна більшість допитів стосувалася агентів гестапо і меншою мірою радянських або польських інформаторів.

Конвоювання залежало від способу затримання підозрюваного, зосібна найкращим вважалося добровільне прибуття на допит 1614. У випадку відкритого арешту затриманій особі зв'язували мотузкою руки, а на місці таборування – і ноги. За наявності могли використовувати металеві кайданки. Під час несення варті конвоїру заборонялося відволікатися – чистити зброю, читати, їсти тощо. При затриманні та передачі арештованого проводився ретельний обшук. Для цього передбачався електричний ліхтарик. Значну увагу приділяли обшуку заарештованого. Недбалість у цій справі призводила до самогубств або втеч. За важких наслідків зазначене загрожувало охоронцям смертною карою. Попри посилені заходи безпеки та суворі дисциплінарні покарання, подібні випадки траплялися нерідко. Згідно зі слідчо-оперативним звітом референтури СБ Перемишльської округи ОУН, упродовж травня – червня 1945 р. при спробі втечі загинули 9 % заарештованих. Інколи останнім вдавалося приховати зброю або вихопити її в охоронців чи слідчих, при цьому есбістам завдавали важких або смертельних поранень. Для уникнення подібних випадків есбістам заборонялося залишати зброю поблизу заарештованого. Супроводжувати його для справлення фізіологічних потреб зобов'язані були не менш як двоє вартових³¹.

Слабкою ланкою слідчої роботи СБ була відсутність можливості тривалого утримування ув'язненого. Хоча упродовж літа – осені 1943 р. на теренах південної Волині траплялися поодинокі винятки, коли функції слідчих ізоляторів виконували залишені сільські будинки, що зазвичай перебували у занедбаному стані. З меблів обов'язковими елементами були стіл та стільці, інколи

---

³⁰ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 337.

³¹ Там само. С. 339.

передбачалися окремі кімнати для підозрюваних, проведення допитів та утримування засуджених. Тут підозрюваних утримували не понад тижня, після чого їх карали або звільняли. Підозрюваних, які проходили за однією справою, заборонялося утримувати разом. Харчування есбістів та заарештованих забезпечувала польова кухня. У післявоєнний період допити проводили безпосередньо в будинку підозрюваного, господарствах симпатиків, лісах або в криївках. Щодо останніх передбачалося щонайменше дві на район. Інколи слідчим та допитуваним доводилося кілька місяців спільно перебувати у зазначених криївках³².

Есбісти використовували і іншу стратегію допиту. Її поділяли за видами мотивів:

«Ідейний» – залежав від виховання допитуваного. Якщо він формувався у радянському середовищі, пояснювали хибність більшовицької ідеології. Національно свідомим доводили, що ворог намагається зіткнути брата з братом, застосовує тортури при вербуванні, погрожує виселенням родин до Сибіру, однак справжній українець не може стати зрадником.

«Сімейний» – слідчий апелював до родинних зв'язків заарештованого: дітей, дружини, батьків тощо. Зазначали, що через приховування правди сім'я втратить годувальника та навіки зганьбиться.

«Особистих взаємин» – слідчий цікавився здоров'ям заарештованого, частував доброю їжею, пригощав цигарками. Якщо допитуваний був спеціалістом (вчитель, агроном, кваліфікований робітник тощо), зазначав, що такі люди знадобляться самостійній Україні. Співчував, мовляв, радянські керівники не цінують простих людей, посилають їх на неминучу смерть, отримуючи за це посади та ордени.

---

³² Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 340.

«Надії порятунку» – слідчий доводив, що їм не потрібна смерть заарештованого. Заарештованому вирішили надати шанс, і саме повна співпраця зі слідством дозволить йому врятувати життя³³.

За рівнем вірогідності отримані зізнання поділяли на чотири групи:

- 1) несвідомо неправдиві;
- 2) правдиві;
- 3) «сліпі» (не впевнені у правдивості чи неправдивості);
- 4) неправдиві (свідомо говорить неправду)³⁴.

Слідчі СБ намагалися уникати будь-якого тиску на підлітків, зважали, що вони не можуть об'єктивно оцінити побачене. Рекомендувалося проводити допит підлітків за участі батьків або рідних. Вважалося, що жінки краще запам'ятовують деталі, однак схильні перебільшувати. Найбільш цінувалася інформація, надана чоловіками середнього віку. За рівнем правдивості дані поділяли на:

- 1) позитивні (переважно надавали родичі або друзі);
- 2) негативні (особисті вороги);
- 3) об'єктивні.

З неправдивих свідчень виокремлювали:

- 1) «несвідому брехню»;
- 2) «брехню-фантазію»;
- 3) «брехню-самооборону»;
- 4) «брехню-обман».

Свідків попереджали стосовно покарання за неправдиві дані, нерідко фіксували це підписом, однак наклепи на безневинних усе ж не були рідкістю. Причинами цього могла бути помста або надмірний тиск слідчого, який поєднувався з панічним страхом особи перед СБ. Дорослих свідків за свідомі

---

³³ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 343-344.

³⁴ Там само. С. 344.

наклепи карали, особливо якщо це стосувалося членів мережі ОУН. Покарання варіювалося від 25 ударів палицею до вироку смерті³⁵.

Важливим напрямом слідчої роботи СБ було оформлення протоколів допитів. Для їхньої уніфікації періодично розсилали «взіри» (зразки). Угорі зліва протоколів ставився номер, де починалася справа – район, надрайон або округа. Нижче зазначалося стосовно кого ведеться допит і його характер. З правого боку вносилися автобіографічні дані звинуваченого. Нерідко подавався псевдонім радянського агента та назва управління, на яке він працював. Свідчення записували у вигляді оповіді. Інколи протокол будувався на основі питань та відповідей. Наприкінці зізнання підписувалися допитаним та слідчим. Зазвичай навпроти слів «Зізнав» та «Переслухав». Найбільш важливі протоколи оформлювали у вигляді брошур на кілька десятків аркушів. За необхідності робили «додаткові зізнання». Протоколи «доказу» передбачали підписи двох – трьох свідків і слідчого. Угорі вказувалася його посада та псевдо, а також дата складання. Рівень оформлення документів залежав від досвідченості слідчого, умов проведення допиту та регіональних особливостей³⁶.

При аналізі агентурної роботи підозрюваного, намагалися дотримуватися певної послідовності:

- 1) орган держбезпеки СРСР на який працює агент (центральный, республіканський, обласний) та його статус (інформатор, агент, резидент);
- 2) прикриття роботи (посольства, консульства, торгівельні місії СРСР та подібні установи інших комуністичних держав);
- 3) час та місце вербування, мотивація (матеріальна, компромат, ідейна);
- 4) підготовка та напрям завдань (військовий, політичний, економічний);
- 5) спосіб зв'язку з кураторами та оточення агента³⁷.

У процесі розбудови УПА важливе місце відводилося формуванням підрозділів спеціального призначення, зокрема, Військово-польовій

---

³⁵ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 340-341.

³⁶ Там само. С. 344-345.

³⁷ Там само. С. 347.

жандармерії (ВПЖ), яка була створена у червні 1943 року. Склад польової жандармерії при Головному штабі УПА складався з кількості 50—60 осіб:

- а) начальник жандармерії головного штабу УПА;
- б) заступник начальника жандармерії з контррозвідки;
- в) 2-й заступник начальника жандармерії боротьби з дезертирством з УПА;
- г) слідча група у кількості 5-6 осіб;
- д) ад'ютант начальника жандармерії та секретар-машиністка.

Завданнями ВПЖ були:

- а) агентурна розробка рядового та молодшого складу червоної армії, до командира взводу включно;
- б) контррозвідка — виявлення та арешт серед особового складу УПА і агентури радянських розвідувальних органів;
- в) розшук дезертирів з УПА³⁸.

Озброєння спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій залежало від періоду їхньої діяльності. У 1920–1930-х рр. використовували пістолети різних систем. Починаючи з весни 1943 р., види озброєння стають більш різноманітними. У звіті з чотирьох ВН округи «Січ» на Волині, від 25 листопада 1943 р. зазначалося, що в СБ нараховувалося 400 звичайних гвинтівок, 187 пістолетів, 130 револьверів системи Нагана, 129 напівавтоматичних гвинтівок, 22 кулемети, 14 рушниць та п'ять німецьких автоматів МР-40 (нім. Maschinen Pistole 40). З цієї зброї підрозділи ВПЖ мали: 72 звичайні гвинтівки, 29 напівавтоматичних гвинтівок, шість кулеметів, три рушниці – «фінки» та 2 німецькі автомати МР-40. Загальна кількість амуніції СБ округи «Січ» складала: 9.043 набоїв до довгої зброї та 2.960 – до короткої зброї, 142 гранати та 15 багнетів 2282. У цей час арсенал однієї з районних референтур СБ складав: три радянські кулемети ДП (Дехтярьова піхотний), німецький кулемет МG-42, гранатомет, шість російських гвинтівок, вісім німецьких

---

³⁸ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Генеза*. Київ. 2006 С. 256.

гвинтівок, 1 угорська гвинтівка, два автомати ППШ-41 (пістолет-кулемет Шпагіна), один автомат МР-40, пістолет Walther P38, пістолет Parabellum, пістолет калібру 7.65, три «нагани», ракетниця, дві гранати оборонні, 15 гранат «зачепних» та одна протипіхотна міна. Есбісти осередків ОУН на СУЗ були у цей період здебільшого озброєні пістолетами та гранатами³⁹.

Перші військові звання в есбістів з'явилися у жовтні 1944 р. на території Волині та Західного Полісся. Співробітникам, які перебували в складі повстанських підрозділів, надавалися підстаршинські ступені: старшого булавного, булавного, старшого вістуна та вістуна⁴⁰.

Власних нагород учасники спеціальних підрозділів українських націоналістів не мали, а користувалися загальноорганізаційними. Найбільш широко цю практику застосовувала СБ ОУН. Згідно з наказом про «номінування» від 11 жовтня 1945 р., її співробітники отримали 40 % Бронзових Хрестів Заслуги, 20 % Бронзових Хрестів Бойової Заслуги, 10 % Срібних Хрестів Бойової Заслуги II класу, 29 % Срібних Хрестів Заслуги та 50 % Золотих Хрестів Заслуги. Інколи за звитягу в боях високі нагороди отримували рядові есбісти. Як і у випадку зі званнями, нерідко нагороди видавали посмертно⁴¹.

Отже, у першому розділі розглянуто становлення і розвиток Служби Безпеки ОУН(б) та спецпідрозділів УПА, як важливого органу протидії ворожій агентурі. Без кваліфікованого розвідувального й контррозвідувального забезпечення, змагання національно-визвольного руху були б приречені на швидку поразку. Саме ефективність підрозділів СБ стала одним з основних чинників тривалого й масштабного протистояння українського націоналістичного руху.

---

³⁹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 444-445.

⁴⁰ Там само. С. 446.

⁴¹ Там само. С. 447.

РОЗДІЛ II. ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ОУНІВСЬКОЮ ТА ВОРОЖИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ

2.1 Від співпраці до боротьби між спецслужбами ОУН і III Рейху 1939-41 рр.

Німецький окупаційний режим в Україні мав потужну мережу спецслужб – таємної державної поліції (гестапо), поліції безпеки (СД), польової жандармерії, охоронної поліції, поліції порядку, військової контррозвідки (абвер)⁴². Вони з перемінним успіхом намагалися залучити в оунівське підпілля власну агентуру.

Не слід заперечувати факт того, що оунівські спецслужби протягом певного періоду формування і діяльності підтримувала контакти з німецькими спецслужбами. На нашу думку, не варто замовчувати цю сторінку історії ОУН, однак потрібно позбуватися радянських наративів, за якими нібито націоналістичне підпілля було поплічниками нацистів. В контексті наукової роботи ми не могли оминати взаємодії підпілля зі спецслужбами Німеччини, що зазвичай була зумовлена з корисливих мотивів.

Безперечно, оунівці на початку німецько-радянської війни плекали надію про відновлення Української держави за підтримки німців. Проте після арешту С. Бандери та Я. Стецька розпочинається конфронтація. Суспільні настрої різко змінюються через цілеспрямовану політику III Рейху. А саме: арешти учасників підпілля, невизнання окупантами права українців на самовизначення, примусовий вивіз людей на роботу до Німеччини тощо. Проте оунівці змушені були підтримувати контакти з Абвером і гестапо через низку об'єктивних причин. Наприклад, через постійний дефіцит матеріально-технічної бази. Траплялися випадки, коли підпілля обмінювало розвід інформацію на німецьку зброю та амуніцію.

---

⁴² Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007. С. 52.

Співробітництво з німцями тривало ще з довоєнних часів й упродовж тривалого періоду війни. Як випливало зі свідчень затриманого чекістами німецького шпигуна, А. Зайчикова, у Гданську існувала розвідувальна школа Абверу, де навчалося 150 слухачів українців. Член ОУН(б) В. Шумко у липні-серпні 1941 р. направив до німецької розвідувально-диверсійної школи 200 осіб із Буковини. У доповідній записці УШПР до ЦК КП(б)У від 5 грудня 1942 р. зазначалося, що окупанти з-поміж націоналістів-поліцейських, які відзначилися по службі, відбирають кандидатів на навчання у розвід школах, зокрема – у Полтавській – де готують кваліфіковану агентуру для розвідувально-диверсійних акцій у Баку, на Північному Кавказі та Поволжі. Проте, після закінчення таких спецшкіл частина слухачів завжди приєднувалася до націоналістичного підпілля.

16 січня 1943 року до Берліну від поліції безпеки (СД) надійшла телеграма з пропозиціями щодо змін німецької політики на «Сході». Окупанти прагнули залучитися підтримкою інших народів для боротьби проти Радянського Союзу. Для України пропонувалося замінити райхскомісара, згодом скликати український національний комітет, що б займався формуванням уряду. Ці плани рішуче були відкинуті Берліном⁴³.

Кінець 1943 – початок 1944 рр. знаменувався змінами у відносинах керівництва ОУН та УПА до проблеми стосунків з німцями, визначальною причиною яких слід вважати те, що в ролі головного противника націоналістами розглядався Радянський Союз з усіма військово-політичними наслідками, що з цього випливали⁴⁴.

Позиція Проводу ОУН (б) щодо співпраці з німецькими спецслужбами була неоднозначною. Восени 1943 р. у с. Мелна на Львівщині відбулася нарада Р. Шухевича, Д. Грицяя (Перебийніса) з представниками крайових проводів і

---

⁴³ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). Т.3 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України*, Львів. 1999. С. 55.

⁴⁴ Веденєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 2009. № 3. С. 136.

військовими референтами на Західноукраїнських землях (ЗУЗ). Націоналістичне підпілля мусило адаптуватися до нових умов, де головним ворогом вбачалися більшовики. Р. Шухевич, зокрема, попередив учасників, що за потенційну співпрацю з окупантами командири УПА та провідники ОУН будуть покарані.

Загалом відомо, що коли між німцями та очільниками ОУН і УПА встановлювалися контакти, то останніх притягували до відповідальності у тому числі – і за розпорядженням Р. Шухевича⁴⁵. 7 березня 1944 р. воєнно-польовий суд УПА – «Північ» засудив до страти курінного Антонюка (Кліща), а згодом і сотника «Орела» за співпрацю з німцями. Влітку-восени того ж року О. Гасин (Лицар) вів переговори з німцями, за що був відданий Р. Шухевичем під суд. Розслідуванням займався особисто очільник бандерівської гілки СБ ОУН М. Арсенич.

Зі слів очільника УПА – „Захід” О. Луцького (Беркута), Провід ОУН (б) офіційно виступав проти контактів з окупантами, десятки польових командирів за це були знищені її Службою безпеки ОУН. У січні 1944 р. за переговори з німцями про ненапад загроза покарання нависла над командиром УПА – «Південь» В. Куком (Лемешем), і його врятували лише великі заслуги перед проводом ОУН⁴⁶.

Як бачимо, попри офіційне розпорядження проводу ОУН і УПА, окремі представники не санкціоновано підтримували контакти з німцями. СБ всіляко реагувала на такі випадки й таким чином підтримувала дисципліну у націоналістичному підпіллі.

З наступом Червоної армії німецьке командування розглядало можливість використання у своїх інтересах українського націоналістичного підпілля. Зокрема, залучення українців до розвідувально-підривних заходів у тилу радянських військ. 12 лютого 1944 р. у складі Головного управління імперської безпеки створюється 8-ме управління (організація «п'ятої колони» в тилу

---

⁴⁵ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10.* Київ. 2003. С. 400.

⁴⁶ Там само С. 400-401.

противника). Відомо, що на нараді під Берліном у квітні того ж року між керівником спецслужб Вермахту О. Скорцені та С. Бандерою і Я. Стецьком велись перемовини. У результаті останні на співпрацю не погодилися.

З іншого боку, Провід ОУН та командування УПА усвідомлювали необхідність встановлення нейтралітету з Німеччиною з метою економії військових сил, отримання зброї, боєприпасів, спорядження, підготовки розвідувально-диверсійних кадрів. З німецького боку у стосунках з УПА брали участь деякі зі спеціальних служб – Абвер, СД, поліція безпеки⁴⁷.

15 квітня 1944 р. начальник поліції безпеки та СД дистрикту „Галичина” оберштурмбанфюрер СС Вітіска відвідував вищому керівництву у Берліні, що загони УПА намагаються встановити зв'язок з військовими частинами Вермахту. Розвідник „бойової групи Прюцманна” штурмбанфюрер СС Шмітц налагодив зв'язок з підрозділами УПА у Постойні, Кременеці, Вербі, Котині, Березному, Подкамені, Деражному. Шмітцу важливою була розвідувальна інформація про дислокацію радянської армії, червоних партизанів й польських націоналістичних формувань. Діяльність німецької розвідки позитивно вплинула на театр бойових дій.

Восени 1944 р. спецслужби ОУН і Німеччини підтримували діалог у Тернополі. Зокрема між представником Проводу ОУН І. Гриньохом (Герасимівським) з Вітіскою та кримінал комісаром Паппе (представником СД в Галичині). Націоналістичному підпіллю було важливо встановити нейтралітет і поповнити запаси амуніції та зброї. 23 березня у Львові „Герасимівський” під час чергової зустрічі продовжував видавати радянських і польських підпільників, погодив проводити диверсійні заходи в тилу радянських військ. Головною умовою співпраці було припинення арештів діячів Проводу ОУН і звільнення політичних в'язнів⁴⁸.

---

⁴⁷ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10.* Київ. 2003. С. 402.

⁴⁸ Там само.

2 квітня 1944 р. командувач УПА -„Північ” Д. Клячківський звернувся з пропозицією до представників Абвер команди Групи армій „Північна Україна” щодо спільних заходів проти радянських військ, взаємного обміну розвідувальної інформації. Для нього було важливим постачання від німців 20 польових і 10 зенітних гармат, 500 автоматів, 250 тис. набоїв, 10 тис. гранат⁴⁹.

Матеріал, отриманий від УПА, як заявив начальник команди-101 підполковник Ліндгарт, «виключно розлогий і переважно придатний для використання армією у військовому відношенні», без допомоги повстанської розвідки агентурна діяльність німецьких розвідувальних органів «була б взагалі неможливою». За словами начальника команди-202 підполковника Зелінгера, підривна робота за фронтовою смугою «може бути здійснена тільки за допомогою УПА»⁵⁰.

Вищезгадані домовленості почали втілювати у життя. Так, Абвергрупа-220 під керівництвом капітана Ю. Лазарек співпрацювала зі штабом УПА Кошука «Синього» та «Шевчука». У Львові протягом літа 1944 р. німецькі спецслужби підготували 30 радистів-розвідників. Метою слугувало проникнення їх у радянський тил. Водночас створюються подібні спецшколи УПА, де вишкіл отримували понад 100 осіб. Згодом їх відправили до тилу радянської армії. Подібно діяла спецшкола для українців (організована Абвергрупою-204), що розташовувалася у Чернівецькій області⁵¹.

5 червня того ж року представник Абверкоманди 105 підготував звіт стосовно переговорів лейтенантів Абверу Старека і Штюрцбехера з командиром УПА невизначеного підрозділу. Розвідники були зацікавлені в отриманні оперативної інформації стосовно пересування радянських підрозділів. Радисти з

---

⁴⁹ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10.* Київ. 2003. С. 403.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

повстанського загону, що дислокувався неподалік Володимира, надалі повідомляли про зміщення фронту⁵².

На заміну повстанці вимагали припинити терор проти цивільного українського населення й відпустити всіх політичних в'язнів. До того ж окупанти зобов'язувалися доставити необхідну кількість зброї та амуніції. Передбачалося не перешкоджати займатися військовим вишколом діячів УПА. Також оунівці вимагали замовчувати факти співпраці з нацистськими спецслужбами й запровадити заборону стосовно будь-якої пропаганди у публічних виступах, пресі та на радіо. Німецька сторона оцінила договір як умовний «пакт про ненапад» і ототожнювала УПА з реальною силою, яку можна протиставити Радянській армії⁵³.

У звіті Абверу від 22 липня того ж року йшлося про те, що німецька сторона систематично порушувала попередні домовленості з УПА на Волині. Проте вдалося досягнути консенсусу. Інформацію стосовно переміщення Червоної армії обмінювали на зброю, амуніцію, радіоапаратуру і медикаменти⁵⁴.

7 серпня 1944 р. на Вінниччині десантувалися 28 випускників диверсійних шкіл з-поміж націоналістів під командуванням М. Муравського. Перед ними ставилося завдання підризу тилового забезпечення 3-го Українського фронту.

Німецькі спецслужби до останнього намагалися використовувати націоналістичне підпілля у тилу радянських військ. Відомо, що восени 1944 р. для розвідувально-підривної роботи розвідка III Рейху виділила 50 млн радянських карбованців, 5 з яких отримав безпосередньо Р. Шухевич. На Станіславщину закидається спеціальна група під командуванням емісара Проводу ОУН Ю. Лопатинського та капітана німецької розвідки Кірна. З нею ж десантується зброя, вибухівка та радіостанція. Згодом розвідники успішно

---

⁵² Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – Червень 1944 / упоряд. Гунчак Т., за ред. Штендера Є., Співред. Потічний П. Торонто. 1983 С. 157.

⁵³ Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – Червень 1944 / упоряд. Гунчак Т., за ред. Штендера Є., Співред. Потічний П. Торонто. 1983 с. 158.

⁵⁴ Там само. С. 182.

повернулися з отриманими від УПА розвідувальними даними. Про їх вартість свідчило нагородження Кірна німецьким Хрестом з діамантами⁵⁵.

Інші керівники ОУН (б) - Я. Стецько, В. Стахів, І. Гриньох-також прагнули використати створення гітлерівцями диверсійно-терористичної організації «Вервольф» для облаштування матеріальної бази антирадянської повстанської боротьби в лісових масивах Баварії й Богемії. Радянські спецслужби перехопили лист Я. Стецька до командувача УПА Р. Шухевича, в якому зазначалося, що 24 квітня 1945 р. на заході Чехії під удар радянських штурмовиків потрапила колона машин⁵⁶.

Співпраця з абвером і гестапо значно покращила матеріально-технічний стан націоналістичного підпілля. Забезпечення УПА зброєю та амуніцією було завжди слабким. За таких обставин упівці озброювалися дерев'яними макетами гвинтівок, примітивними пристроями, що імітували звук пострілів кулеметів та артилерії.

Для підтримання боєздатності підрозділів ОУН і УПА керівництво було вимушено піти на співпрацю. Впродовж серпня 1944 року німці щотижнево направляли 3-4 вантажівки зброї та боєприпасів. Загалом повстанці мали щонайменше 10 тис. кулеметів, 50 тис. автоматів і гвинтівок, сотні мінометів, іншу важку зброю, а також 103 радіостанції для зв'язку з німцями⁵⁷.

Для порівняння серед трофеїв радянської сторони у боротьбі з ОУН і УПА за 1944-1945 рр. нараховувалося: 595 мінометів, 77 вогнеметів, 358 протитанкових рушниць, 844 станкових кулеметів, 8327 ручних кулеметів, 26 тисяч автоматів, 72 тисячі гвинтівок⁵⁸.

---

⁵⁵ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10.* Київ. 2003 С. 404.

⁵⁶ Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 2009. № 3. С. 137.

⁵⁷ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10.* Київ. 2003 С. 405.

⁵⁸ Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 2009. № 3 С. 137.

Відступаючи з України, підрозділи Вермахту покидали військову техніку, зброю, боєприпаси. Тому українське підпілля вміло цим користувалося. Все те, що можна було забрати, згодом використовувалося для ведення бойових дій. Трофейною зброєю активно укомплектовувалися Провід ОУН й підрозділи УПА.

2.2 Виявлення німецьких агентів контррозвідкою ОУН і УПА 1941-44 рр.

Переломним періодом у відносинах німецьких спецслужб із націоналістичним підпіллям слугує момент проголошення Акту відновлення незалежності Української держави 30 червня 1941 року у Львові. Українці зіткнулися з реальністю – у плани німецького командування не входила можливість надати справедливе право, створення власної держави для українців. Натомість українські етнічні землі мали стати життєвим простором для арійської раси. Я. Стецька і С. Бандеру було заарештовано, відповідно постала гостра проблема в адаптації підпілля ОУН до нових реалій. Протягом липня – серпня 1941 р. арешти оунівців охопити усю територію України⁵⁹. Загарбниками розігнано офіційно чинну організацію «Січ», як осередок політичного вишколу українців.

Українська держава не входила у плани Берліну. Окупаційна адміністрація висунула умову скасувати проголошений Акт. Вже з середини серпня запускається німецький репресивний апарат і починаються масові арешти націоналістичного підпілля.

2 липня 1941 р. поліція безпеки та СД у Берліні прийняла наступні заходи щодо ОУН (б):

1. Усі відомі націоналістичні керівники беруться під домашній арешт, особливо в Генеральному губернаторстві;

---

⁵⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944). *Військово-науковий вісник*, 2019. №32. С. 88.

2. Керівникам українських організацій, що знаходяться на території Рейху, пригрозити суворими поліційними заходами;

3. Усі українці, що перебувають на території Генерального губернаторства і там постійно не проживають, повинні покинути його в інакшому випадку вони будуть заарештовані⁶⁰.

7 липня Я. Стецько надіслав меморандум до Міністерства закордонних справ Німеччини в Берліні з відмовою скласти повноваження голови Українського державного правління, аргументуючи свої дії зрадою національних інтересів свого народу⁶¹.

Уже 10 липня радник посольства фон Рантцау підготував повідомлення міністерства закордонних справ Німеччини про становище в Західній Україні. За яким стає відомо, що окупаційні установи відмовлялися визнавати рішення 30 червня. До німецьких інтересів входило забезпечення територій у тилах армії, порядку, праці й досягнень для потреб війни⁶².

15 липня у Берліні відбувся допит Я. Стецька. На питання про причини не узгодження своїх дій з інституціями Рейху він аргументував свої дії наступним чином. Український народ протягом всієї своєї історії прагнув здобути власну державу. «Всі зусилля Проводу ОУН домовитися з німецькими урядовими інституціями про політичні принципи і зміст для тісної німецько-української співпраці, розбивалися через відсутність компетенції цих же інституцій Рейху або через твердження, що така домовленість була б передчасною. Врешті стверджувалося, що саме співвідношення сил в самих українських землях є зовсім не певним»⁶³.

---

⁶⁰ ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2006. С. 274.

⁶¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / упоряд. Дзюбан О., за ред. Дашкевича Я., Кука В. *НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення*. Львів. Київ. 2001 С. 158-159.

⁶² ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2006. С. 308.

⁶³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / упоряд. Дзюбан О., за ред. Дашкевича Я., Кука В. *НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення*. Львів. Київ. 2001. С. 178.

Звістка про приєднання Східної Галичини до Генерал-Губернаторства обурила провід ОУН (б). Зокрема, про це писав майбутній гауляйтер України Еріх Кох від 26 липня 1941 року⁶⁴. Негативно відреагував і очільник ОУН (м) полковник Андрій Мельник. 28 липня він відправив листа до райхсфюрера СС Г. Гімлера для того, щоб переглянули офіційну політику стосовно України⁶⁵. 3 серпня схожий лист відправив С. Бандера до А. Гітлера. Автор висловив думку — приєднання Східної Галичини до Генерал-Губернаторства, а Північної Буковини та Бессарабії до Румунії є лише тимчасовим явищем⁶⁶.

На початку вересня Абвер розриває офіційні стосунки з ОУН (б) за вказівкою В. Канаріса, заарештовують координатора співробітництва Р. Ярого. Загалом до кінця 1941 року німці ліквідували 15 та кинули до концтаборів 300 керівних функціонерів організації⁶⁷.

27 вересня начальником поліції безпеки та СД було підготовлене донесення про події в СРСР № 96. Велику увагу приділено громадській думці на масові арешти Проводу ОУН (б). З нього випливало, що українське суспільство було занепокоєне. Бандерівська ОУН пропагувала, що нібито німецький терор має виключно загальноукраїнський характер. Також лунали звинувачення у бік мельниківців через сприяння репресивній кампанії⁶⁸.

Восени 1941 року окупаційна адміністрація розформувала українську народну міліцію і перейменувала її на допоміжну поліцію, до складу якої потрапило лише 35-37% від попереднього складу. Також були ліквідовані міліційні школи⁶⁹.

---

⁶⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / упоряд. Дзюбан О., за ред. Дашкевича Я., Кука В. *НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення*. Львів. Київ. 2001 С. 379

⁶⁵ Там само. С. 388.

⁶⁶ Там само. С. 416-417.

⁶⁷ Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 2009. № 3. С. 135.

⁶⁸ ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2006. С. 550-551.

⁶⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021 С. 149.

25 листопада був виданий наказ Служби безпеки (СД) на арешти та таємну страту членів ОУН (б) за антинімецький рух. Він адресувався відділенням які знаходилися в Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Рівному, Житомиру і Вінниці⁷⁰.

У відповідь українські націоналісти посилили спротив проти окупантів. На початку грудня Служба безпеки (СД) підготувала донесення про події в СРСР. З них можна довідатися про суспільні настрої й антинімецьку діяльність ОУН у Києві, Криму, Житомирі, Запоріжжі, Рівному⁷¹. У Києві населення незадоволене політикою окупаційної адміністрації. Багато хто змінив своє ставлення до Німеччини, через її ігнорування продовольчої проблеми. У Сімферополі поліція безпеки занепокоєна щодо різкого поширення впливу ОУН (б). За сприянням Миколи Лебеда до Криму проникла група зі Львова чисельністю шести осіб. У Житомирі рух Бандери вороже налаштований до Рейху. Провід ОУН активно проникав до органів окупаційної влади. У навколишніх лісах накопичується провізія для майбутньої збройної боротьби. Німців насторожує те, що у Запоріжжі лише протягом листопада 1941 року було виявлено близько 15 осіб, які походять із заходу України, а з них 9 були членами або довіреними особами ОУН (б). У Рівному українська допоміжна поліція потрапила під сильний вплив бандерівців. У випадках, коли накази нацистських установ не сходяться з інтересами ОУН, поліції з легкістю їх саботували⁷².

Німецькі спецслужби усвідомлювали, що в Україні лише провід ОУН (б) зміг організовано розгорнути рух опору. У грудні того ж року відбувалася нова хвиля арештів по всій Україні: на Київщині (Васильків, Біла Церква, Лисянка, Сміла, Фастів, Умань), Житомирі, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Дніпропетровську, Кропивницькому, Миколаєві, Одесі. Вона охопила також і

---

⁷⁰ ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2006. С. 552.

⁷¹ Там само. С. 560-563.

⁷² Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т.2 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України*, Львів. 1998. С. 57-57.

Волинь, Галичину, Полісся, Лемківщину, Холмщину. Поза межами України арешти відбулися у таких містах як: Краків, Берлін, Відень та інші⁷³. Загалом, акція призвела до арешту понад 1 500 осіб.

За таких обставин у націоналістичному підпіллі відбуваються кадрові зміни. Фактичним керівником бандерівської гілки стає Микола Лебідь, функції керівника СБ переймає на себе Микола Арсенич. Саме на плечі останнього впала відповідальність за розвідувальну та контррозвідувальну діяльність на німецькому, радянському і польському напрямках.

СБ ОУН (б) прийшла до висновку, що потрібно змінювати тактику підпілля. Осінню 1941 року відбулась Перша конференція ОУН. На ній, за участі шефа СБ Миколи Арсенича, прийняли рішення уникати прямого зіткнення з німецькими окупантами та набиратися сил.

Перед СБ ОУН (б) у цей час ставилися наступні завдання:

1. Проникнення власної агентури в органи окупаційної адміністрації, громадських та культурно-освітніх установ.
2. Набуття та приховування від німців здобутого підпіллям майна та зброї.
3. Поширення впливу ОУН за Збруч.
4. Забезпечення коштами ворога навчання й озброєння підпільників⁷⁴

Що стосується антинімецьких заходів, то референти СБ двічі на місяць зобов'язувалися подавати звіт про діяльність місцевої окупаційної адміністрації та поліції, їх агентуру, можливості проникнення власних людей у згадані структури. Загалом, антинімецька діяльність поділялася на зовнішню (збір розвідданих) та внутрішню (виявлення агентів усередині мережі ОУН).

Окремим вектором діяльності СБ була протидія ОУН (м), зокрема виявлення зв'язку мельниківців з гестапо. Для прикладу, в процесі агентурного

---

⁷³ ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2006 С. 572-573.

⁷⁴ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 149.

опрацювання стало відомо, що керівник референтури СБ ОУН (м) на Галичині Соколовський є агентом гестапо. У 1943 році його було фізично знищено структурою М. Арсенича. Справа успішно реалізувалася внаслідок активної діяльності оперативника СБ Львівського Крайового Проводу Г. Пришляка. Завдяки йому був завербований працівник Крайового Проводу ОУН(м), який регулярно передавав оперативну інформацію⁷⁵.

Загалом, СБ проникла до всіх рівнів німецької окупаційної адміністрації, і діяла на випередження. Що забезпечувало підпілля не тільки розвіданими, а також важливо, виявленням ворожої агентурної сітки.

Успіх контррозвідувальної діяльності бандерівської СБ ОУН можна встановити завдяки її злагодженій роботі агентурної мережі. Зокрема, це стосується дій Галини Кохановської (Орисі) з м. Володимира, референта СБ (б) Рава-Руської округи «Гая» - Михайла Думки (Мирона), Володимира Обезюка (Вовка) з м. Кременця, Віри Дзивак (Марічки) з м. Рівного⁷⁶.

Вдала контррозвідка допомагала підтримувати боєдатність у націоналістичному підпіллі. Агентура СБ ОУН(б) всіляко намагалася влаштуватися перекладачами до німецької окупаційної адміністрації. Так, при гебітскомісарі м. Проскурів розвідник Юрій Данко інформував підпілля щодо дій окупантів й допомагав бандерівцям підроблювати документи. Перекладач Кобринського «відділу пропаганди» Володимир Порендовський (Вовк), інформував провідника Рівненського проводу ОУН Омеляна Грабовця (Батька)⁷⁷.

Весною 1942 року Київський крайовий провід ОУН ухвалив рішення створити спецгрупи, які б збирали інформацію про дії гестапо. Метою слугувало виявлення німецької агентури в проводі ОУН. Також за дорученням шефа

---

⁷⁵ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ», 1998. № 1/2 (6/7). С. 26.

⁷⁶ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 149.

⁷⁷ Там само. С. 150.

Миколи Арсенича розпочалася оперативна розробка німецької розвідувальної школи «Абверштелле-202»⁷⁸.

Окремим напрямком роботи залишалася протидія примусовому вивезенню українців на роботу до Рейху. Зокрема, в с. Нуйно Камінь-Каширського району цим займався агент СБ Адріан Микульський. Він допоміг врятуватися молоді, завчасно попереджаючи підпілля про німецькі заходи⁷⁹

У квітні 1942 року відділ СБ довідався, що у м. Володимирі діяла розвідшкола, мета якої – проникнення у націоналістичне підпілля. Згодом вся німецька агентура була викрита і знищена⁸⁰.

СБ ОУН (б) вдалося проникнути до штабу дивізії «лябстандарте Адольф Гітлер». Розвідник Іван Білик «Кость» надавав цінну оперативну інформацію підпіллю про діяльність СД та Гестапо. Завдяки йому вдавалося уникати спланованих німецьких облав, звільняти ув'язнених й виявляти нацистську агентуру. Найбільш вдала операція, проведена Іваном Біликом, відбулася у серпні 1942 р. у м. Маріуполь. Разом зі спільником йому вдалося визволити з ув'язнення цілу групу оунівців⁸¹.

У грудні того ж року боївка СБ ОУН (б) Костянтина Цмоня (Града) врятувала двох своїх агентів Дмитра Грицяя (Перебийноса) і Ярослава Старуха (Стяга) з гестапівської в'язниці. Для цього вони розробили цілу спецоперацію. Було завербовано п'ять охоронців на чолі з Мироном Грабом. За підробленими документами боївці СБ вдалося вивести ув'язнених на волю. Схожим чином вдалося звільнити з Дрогобицької в'язниці підпільника Олексу Гасина (Лицара)⁸².

---

⁷⁸ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944). *Військово-науковий вісник*, 2019. №32. С. 91.

⁷⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 152.

⁸⁰ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007. С. 54.

⁸¹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 151.

⁸² Там само.

28 лютого 1943 року у місті Березно було розстріляно 25 українських родин із жінками та дітьми. Це була акція відплати через напад упівців на відділ СД, завдяки чому було ліквідовано декілька німців⁸³.

Восени 1943 р. провід ОУН (б) ухвалив директиву, за якою українська допоміжна поліція на Волині й Поліссі, мала перейти у підпілля. 20 березня 1943 року в місті Шумськ есбісти вбили коменданта української допоміжної поліції Павла Крачука через співпрацю з Гестапо. Того ж дня особовий склад групи разом зі зброєю перейшов у підпілля⁸⁴. Українська поліція Заболоттівського р-ну приєдналася до УПА у червні того ж року. Її комендант Михайло Ярмолюк (Дуб) очолив місцеву боївку СБ. У липні теж саме вчинив охоронний батальйон «Берестейщина» з Березнівського району⁸⁵. Загалом, перехід української допоміжної поліції до націоналістичного підпілля став всеосяжним явищем.

Восени того ж року бандерівська СБ арештувала агента СД Ігоря Огибовського з Рівного. Слідство з'ясувало, що він був випускником німецької розвідувальної школи у Лодзі та намагався проникнути до складу керівництва УПА.

Німецькі спецслужби вдало використовували непорозуміння між силами Т. Бульби-Боровця, ОУН (б) і ОУН(м). Вони максимально залишалися зацікавлені у тому щоб не допустити злиття рухів в одне ціле. Окупанти втілювали свій план у тому числі і через проникнення власної агентури до всіх вищезгаданих структур.

Для прикладу, командир сотні охорони штабу Т. Бульби-Боровця – Яценюк Олександр (Волинець) проник до УПА, отримавши посаду сотенного охорони повстанського штабу. Згодом СБ вийшла на його слід й звинуватила у шпигунстві на користь німців. Восени 1943 року його розстріляли. Ще одним

---

⁸³ ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. Веселова О., Дзьобак В., Дубик М., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2008. С. 136.

⁸⁴ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944). *Військово-науковий вісник*, 2019. №32. С. 94.

⁸⁵ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 154.

бульбівцем, який був агентом гестапо, виявився поручник «Муха». Він заподіяв великої шкоди для націоналістичного підпілля і лише в жовтні 1943 р. був ліквідований боївкою СБ у Людвипільському районі⁸⁶.

За німецького наступу на Чорний ліс у Прикарпатті через агента СБ добуто план операції, завдяки чому відбито наступ частин 7-ї танкової дивізії та завчасно евакуйовано цивільне населення із зони бойових дій⁸⁷.

Ще одним прикладом докладання зусиль до створення власних агентурних позицій в органах військового управління противника є проникнення у штаб «Банденбекемпфунг», СБ спромоглася занурити туди свою агентуру. Внаслідок цього плани й накази штабу оперативним чином передавалися повстанцям⁸⁸.

Значною проблемою для ОУН і УПА залишалася лояльна до німецької окупаційної адміністрації частина українців. В окремих випадках СБ могла запідозрювати їх співпраці з Гестапо. Зокрема, влітку 1943 р. боївка СБ Грималівського району повісила лісника с. Красне, восени – розстріляла жителя м. Скала-Подільська, службовця з с. Вікно Гусятинського району і двох старост сільських управ Микитича і Пузова⁸⁹.

Часом есбісти настільки фанатично знешкоджували ворожих агентів та їх сім'ї, що серед населення складалася неоднозначна думка. Дехто бажав помсти за вбиту рідню. Таким чином це слугувало на руку ворогові. «Перші секоти — згадував курінний УПА М. Скорупський — вийшли переважно з тих родин по селах, де були жертви СБ, де ми посіяли горе й ненависть. Вони докладуть всіх сил, щоб помститись за своїх рідних»⁹⁰.

---

⁸⁶ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007. С. 52.

⁸⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. С. 97.

⁸⁸ Там само, С. 97.

⁸⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944). *Військово-науковий вісник*, 2019. №32. С. 96.

⁹⁰ Цит. за: Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. «*З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*», 1998. № 1/2 (6/7) С. 6.

20 червня 1943 року поблизу с. Малий Стидин Степанського району СБ арештувала шефа зв'язку при Групі УПА «Енея» - Миколу Мартиновського (Муху). Слідство з'ясувало, що він був агентом гестапо, після чого останнього стратили⁹¹.

У липні того ж року через ворожу агентуру відбувся напад на штаб загону «Січ», що дислокувався поряд с. Домінопіль на Турійщині. На щастя упівцям вдалося його відбити. Згодом дві сотні УПА та боївки СБ ліквідували всіх причетних до інциденту. За архівними матеріалами стало відомо, що тоді загинуло до двохсот поляків⁹².

Яскравим прикладом контррозвідки СБ ОУН (б) щодо німецької агентури є звіт СБ Костопільського й Сарненського надрайонів. З нього дізнаємося, що з 15 вересня по 15 жовтня 1943 року есбісти ліквідували 110 осіб, з яких п'ятеро були агентами гестапо⁹³.

Подібною склалася ситуація і на Галичині. Впродовж листопада 1943 року під керівництвом референта СБ Крайового проводу ЗУЗ була проведена успішна контррозвідувальна операція проти німецької агентури. Її наслідком став арешт заступника референта СБ Львівського Крайового проводу «Кривого» та його підопічних. Згодом їх всіх було розстріляно⁹⁴.

Восени того ж року референт СБ Сталінського обласного проводу ОУН Степан Макух (Роман) реалізував вбивство начальника поліції м. Сталіно — Шильнікова. Згодом він же ліквідував поліцая Кравченка, який видав гестапо 45 бандерівців⁹⁵.

---

⁹¹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 155.

⁹² Там само. С. 157-158.

⁹³ Там само. С. 155.

⁹⁴ Там само. С. 156.

⁹⁵ Там само.

15 вересня 1943 року бандерівська СБ у Львові ліквідувала референта СБ ОУН (м) Юрія Соколовського «Утьо». Згодом стало відомо, що останній передав до гестапо список з 50 бандерівців⁹⁶.

Досить резонансною була справа щодо українського єпископа Мануїла (Михайла Тарнавського). Виявилось, що він був завербований гестапо і систематично викривав учасників націоналістичного підпілля. Як наслідок, його заарештували у Володимирі і 11 вересня 1943 р., після зізнання у скоєному, повісили⁹⁷. Після страти Мануїла СБ провела цілу спецоперацію, розповсюджуючи чутки, що нібито єпископ живий. Це допомогло розкрити цілу агентурну мережу.

Схожий випадок трапився щодо іншого німецького агента – митрополита Олексія Громадського. В останнього трапився конфлікт з митрополитом Полікарпом. Для його вирішення він хотів заручитися підтримкою окупантів. Дізнавшись про це, СБ його ліквідувала⁹⁸.

Нерідко агентами німецьких спецслужб виявлялися поляки. Для прикладу, Хомитський ксьондз В'ячеслав Лисаковський передав розвідувальну інформацію щодо місцеперебування одного з підрозділів УПА, що призвело до кривавої бійні. Врешті-решт СБ вчинила розправу над ним у січні 1943⁹⁹.

Траплялися випадки коли агентами німецьких спецслужб ставали й чехи, що проживали на Волині. Так 9 жовтня 1943 р. боївкою СБ «Херсона» Млинівського району було розстріляно чешку Ольгу Рудик через співпрацю з гестапо¹⁰⁰.

Результативною була контррозвідувальна діяльність бандерівської підрайонної боївки СБ Великодеркальського району. Протягом весни – осені

---

⁹⁶ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, С. 157.

⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943-1944 / упоряд: Вовк О., Галаса В., Кук В., Черненко Ю. Київ-Торонто, 1999 С. 80.

⁹⁸ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007 С. 53.

⁹⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, С. 157.

¹⁰⁰ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007 С. 158.

1943 року вона ліквідувала 40 козаків – «шущманів» та гітлерівських вояків, 30 агентів та одного перекладача¹⁰¹.

Траплялися випадки, коли поляки ставали агентами та співпрацювали з Гестапо. Житель с. Колодієві Кірш Йосиф, поляк за національністю, працював на протиукраїнському відтинку. Полька Льоренц Марія зробила донос, що бачила в лісі озброєних українців, підпільників Судого Миколу і Дмитрика Михайла. Проте, як виявилось пізніше слідством, вона надала неправдиву інформацію, до того ж перебувала у польському підпіллі, кур'єркою на станціях Медуху і Томашівці. Ще один житель села Колодіїв (Івано-Франківщина) Бауер Петро, поляк за національністю, видав близько 15 «свідомих громадян»¹⁰².

У 1941 р. до с. Боднаров (Станіславщина) приїхав новий польський священник Кущоб Михайло, справжнє прізвище якого Михайло Дам. Одразу після цього почався конфлікт між українцями та поляками. Ксьондз був організатором підпільної польської організації протиукраїнського спрямування. Підбурюючи населення, окремі представники почали писати доноси до Гестапо. З осені 1942 р. самостійно вийшов з ними на контакт, а також розпочав розповсюджувати наклепи на Греко-католицьку церкву. Після чого окупаційна влада заарештувала українського священника¹⁰³.

Осіною 1943 р. М. Кущоб доніс на агронома Дяченка Миколу, як одного з місцевих організаторів ОУН. Останній мусив, щоб врятуватися, перейти у підпілля і покинути рідню. 25 листопада 1943 р. близько 12 ночі підпільники підійшли до помістя Кущоба і відкрили вогонь. Поблизу перебували вартові, відбулась перестрілка. Наступного ранку священник звинуватив у нічному інциденті українську допоміжну поліцію, та ще двох селян Живіцького Миколу та Драгомірецького Івана. Згодом поліцейських відпустили, а інші двоє зникли безвісти¹⁰⁴.

---

¹⁰¹ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007 С. 159.

¹⁰² Матеріали на поляків, що доносили на українців до Гестапо. *АЦДВР*. Ф. 9. Т. 4.

¹⁰³ Справа співпраці з Гестапо Кущоба Михайла – польського священника з с. Боднарові, Станіславівського повіту. *ГДА СБУ*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34.

¹⁰⁴ Там само.

Паралельно СБ знищувала німецьку агентуру серед українців, у тому числі серед службовців та окремих православних священників. Боївки СБ південних та східних теренів інколи ліквідували німецьких агентів російського походження. Стосовно волинських чехів СБ займала виважену позицію. Серед них страчували лише найбільш активних німецьких інформаторів¹⁰⁵.

Попри відступ німців з України, продовжувалася боротьба СБ проти їхньої агентури. 3 березня 1944 року капітан Абверу Андерсон Герц подав пояснювальний звіт керівництву. З його стало відомо, що він разом із патрулем потрапив до полону УПА біля села Колодно. Також офіцер назвав кількість загону бандерівців, їхнє озброєння, німецькі втрати під час нападу тощо¹⁰⁶.

Також цікавим є лист, адресований командуванню Армійської групи «Північна Україна» від 18 квітня 1944 року. В ньому подано інформацію про те, що до рук УПА потрапили двоє німецьких агентів – Гаврилук Тетяна і Крилов Віктор. Під час допитів вони видали цінну інформацію, думаючи, що їх захопили енкаведисти¹⁰⁷.

У червні того ж року СБ Тернопільського обласного проводу ОУН захопила декілька агентів Гестапо¹⁰⁸. 11 липня за 10 км на південний захід від Грубешова боївка СБ вчинила напад на пошукову команду поліції безпеки і СД¹⁰⁹.

Загалом із відступом Вермахту керівництво ОУН і УПА перейшло до нейтралітету, вбачаючи головну загрозу з боку Червоної армії. Протягом 1944

---

¹⁰⁵ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острого : 2021. С. 376-377.

¹⁰⁶ Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – Червень 1944 / упоряд. Гунчак Т., за ред. Штендера Є., Співред. Потічний П. Торонто. 1983 С. 118.

¹⁰⁷ Там само. С. 124

¹⁰⁸ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021 С. 160.

¹⁰⁹ Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. – Ч. 1 / ред.: С. Богунов та ін. *Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень*. Варшава. Київ., 2004. С. 144-145.

року проглядається тенденція зменшення активності боротьби СБ щодо німецької агентури, натомість куди важливішою стає розробка агентів радянських спецслужб.

Не слід заперечувати той факт, що попри успішні контррозвідувальні заходи в націоналістичному середовищі, німецька розвідка все ж таки мала уявлення про чисельність, організацію й озброєння підпілля тощо.

У квітні 1942 року гестапівці захопили агента Скузя – утримувача конспіративної квартири бандерівців у м. Києві. Під тортурами на допитах він розповів про всю відому інформацію щодо підпілля. З отриманих даних гестапо в липні того ж року спробувало арештувати Крайового провідника ОУН на Північно-Східних Українських землях Дмитра Мирона (Орлика). Результатом стало смертельне поранення останнього¹¹⁰.

Восени того ж року німецькі спецслужби захопили у Львові Дмитра Гриця (Перебийноса), Ярослава Старуха (Стяга) та Івана Климів (Легенду). Останній 4 грудня 1942 р. унаслідок тортур помер¹¹¹.

Водночас бандерівська СБ ОУН провела невдалу спецоперацію щодо визволення бранців. Оунівець Леонід Ларжевський (Явір) намагався звільнити з Дніпропетровської в'язниці окружного провідника Степана Макуху (Блакитного). У спільника «Явора» знайшли таємну записку від ОУН. Врешті-решт Ларжевський був схоплений і ув'язнений¹¹².

9 червня 1943 року був підготовлений звіт військової розвідки, адресований німецькому полковнику Г. Гелену – шефу відділення «Чужі армії на Сході» (Fremde Heere Ost). Загалом документ характеризує, в якому стані перебував окупаційний режим. Звіт складений шляхом усієї отриманої інформації від агентурної мережі¹¹³.

---

¹¹⁰ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. С. 151.

¹¹¹ Там само. С. 151.

¹¹² Там само, С. 152.

¹¹³ ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. Веселова О., Дзьобак В., Дубик М., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2008. С. 160.

5 грудня 1943 року для того ж відділу було надіслано донесення агентів німецької розвідки про структуру, склад і керівництво УПА¹¹⁴. Згідно з даними спецслужб, на чолі повстанської армії стоїть штаб УПА, що станом на 18.11.43 р. знаходився у селі Стидін (45 км від Рівного).

При штабі УПА існують:

1. Центральне Управління Служби безпеки (УСБ);
2. Вища виконавча влада (виконавчий комітет).
3. Центральне санітарне управління
4. Головне управління постачання
5. Військова школа для офіцерів та унтерофіцерів.

Українська Повстанська Армія поділена на окремі групи (дивізії), а ці групи на полки та сотні, є повідомлення про 3 дивізії УПА.

Першою є дивізія «Заграва» чисельністю 10-12 тисяч осіб, що вела бойові дії неподалік Людвиполя, Городища і Корця. Відомо, що на озброєнні перебувало 6 гармат різного виду, тяжкі та легкі кулемети, міномети, рушниці. У постійному розпорядженні перебувала невизначена кількість транспортних засобів. Забезпечення харчовими продуктами відбувається коштом місцевого населення та пограбувань продовольчих складів і складів з боєприпасами вермахту.

Друга дивізія «Северная» чисельністю 10 тисяч осіб розташовувалася неподалік Степаня (55 км. На північ від Рівного). На озброєнні перебувало 2 гармати, 6 протитанкових гармат з обмеженою кількістю боєприпасів, кулемети, міномети та рушниці.

Третя дивізія «Ковельська» чисельністю 10-12 тис. осіб перебувала у 40 км лісовій смузі на північ від с. Колки. На озброєнні 6 гармат, тяжкі та легкі кулемети.

Загалом цей документ свідчить про те, що на початок грудня 1943 р. німці вже мали багато точної інформації про силу УПА. Армія дійсно поділялася на 3

---

¹¹⁴ ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. Веселова О., Дзьобак В., Дубик М., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2008. С. 287.

групи: «Північ» під командуванням Дубового, «Північний Захід» під командуванням Рудого та «Південний Захід» під командуванням Єнея¹¹⁵.

15 вересня того ж року відділ Абверу м. Здолбунів підготував звіт анонімною довіреною особи командування III армії Житомир. З нього окупантам стало відомо про III Надзвичайний великий збір ОУН (б), що відбувся 21-25 серпня 1943 р. Розвідка негативно схарактеризувала дії бандерівців через антинімецьке спрямування¹¹⁶.

III відділ німецької фронтової розвідки «Схід» підготував звіт (від 5 липня 1944 р.) про діяльність УПА поблизу м. Калуша. Розвідка зазначила, що керівництво повстанської армії суворо забороняє підлеглим встановлювати контакти з окупаційною адміністрацією¹¹⁷.

Навесні – влітку 1944 р. на Галичині СБ посилила перевірку охочих вступити до підрозділів ОУН та УПА, особливо колишніх поліцаїв, вояків формувань СС, РОА та співробітників німецьких окупаційних установ. Призначені на керівні посади до місць їхнього проживання надіслали розвідників із завданням перевірити біографічні дані. Певний час їх тримали окремо від повстанських підрозділів, проводили бесіди, агітували, навчали, доручали виконати певні завдання. Після проходження перевірки згадані особи могли бути призначеними на керівні посади, у тому числі в референтурі СБ. Паралельно здійснювалася перевірка звільнених німцями із в'язниць керівників підпілля ОУН та УПА, окремі з яких тривали до кількох тижнів¹¹⁸.

Цікавим є повідомлення розвідки XIII армійського корпусу за 21 січня 1944 року. Німецька агентура звітує перед керівництвом про діяльність УПА, а також інформує про ставлення до німців. Загалом дії загонів УПА щодо німецького напрямку в цей період можна схарактеризувати наступним чином – упівці

---

¹¹⁵ ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. Веселова О., Дзьобак В., Дубик М., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. Київ : *Інститут історії України НАН України*, 2008. С. 287.

¹¹⁶ Там само. С. 241.

¹¹⁷ Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – Червень 1944 / упоряд. Гунчак Т., за ред. Штендера Є., Співред. Потічний П. Торонто. 1983. С. 162.

¹¹⁸ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С.305.

відмовляються співпрацювати з вермахтом й активно ведуть диверсійні дії проти окупаційної адміністрації¹¹⁹.

Як бачимо, в період німецько-радянської війни відбувалася активна боротьба з гітлерівською агентурою у націоналістичному підпіллі, що свідчило про ефективність контррозвідальної роботи Служби безпеки ОУН (б). Протягом війни провів останньої вистояв, в тому числі завдяки колосальній роботі оунівського спецпідрозділу. У післявоєнні роки була відкрита нова сторінка історії, де увага есбістів вже була спрямована проти радянської агентурної системи.

2.3 Боротьба СБ ОУН(б) проти польської агентури 1943-45 рр.

Тема боротьби підпілля проти радянської та німецької агентури чимало привертала увагу дослідників, однак протистояння польським спецслужбам чомусь завжди залишалося в тіні. Контррозвідальну діяльність СБ ОУН(б) важко переоцінити, саме вона підтримувала життєдіяльність і безпеку всього націоналістичного підпілля протягом II світової війни. Розглядаючи історіографію зазначеної теми, ми можемо прийти до висновку, що даний аспект історії україно-польського протистояння мало досліджений, а отже зберігає наукову актуальність.

Досліджуючи зазначений період, для кращого розуміння пропоную наступну періодизацію:

1. 1939-поч.1943 рр. – цей період характеризується зародженням і розбудовою польського національного підпілля, проникненням агентури АК до німецької військово-окупаційної адміністрації, україно-польським нейтралітетом що поступово переріс до пасивного спротиву.

---

¹¹⁹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 110-111.

2. Поч. 1943-44 рр. – етап відзначається загостренням україно-польського протистояння проникненням агентури «двуйки» до ОУН і УПА та боротьбою «есбістів» проти польських спецслужб.

3. 1944-45 рр. – етап відступу Вермахту та адаптації ОУН і АК до радянської окупації регіону.

Україно-польське протистояння мало глибоке коріння, загалом його можна простежити протягом всієї 1 половини ХХ століття. У міжвоєнний період поляки на території української частини східних кресів проводили політику ревіндикації, пацифікації та осадництва. Український національний рух вважався потенційною загрозою для II Речі Посполитої. ОУН своєю чергою, вважала найвищою метою – відновлення української державності.

З початком II світової війни Польща залишалася розділеною між Радянським Союзом і Нацистською Німеччиною. Українське національне крило мало вже життєздатне підпілля. Натомість поляки стояли лише на початках його створення. Саме тому для польського руху українське питання відходило на другий план.

Протягом 1939-43 років польський рух був розпорошений. Паралельно утворювалися з десятків підпільних організацій. Вони згодом злилися в одну — «Армія Крайова», (далі АК) яка підпорядковувалася «Лондонському» уряду у вигнанні ¹²⁰. Цей період характеризується створенням і розбудовою підпілля. Головний штаб розміщувався у Варшаві, далі АК поділялася на «обшари» (округи). На чолі обшари був комендант, йому підпорядковувався штаб і дев'ять відділів, кожен з яких виконував певні функції. Нас цікавить другий відділ – розвідка. Звідти походить назва спецслужби – «двуйка». Вона своєю чергою поділялася на військову розвідку та контррозвідку. Розвідка ж складалася з п'яти відділів. Нам важливий – третій. Оскільки, третій відділ двуйки збирав дані про

---

¹²⁰ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. – Ч. 1 / ред.: С. Богунов та ін. *Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень*. Варшава. Київ., 2004 С. 362-363.

ОУН і займався розробкою заходів спрямованих проти українського націоналістичного підпілля¹²¹.

Польська агентурна мережа активно формувалася. Окрім «українського напрямку», найбільшим пріоритетом вважалася розробка й проникненням до німецьких окупаційних адміністрацій, розвідувальна інформація від неї передавалася антигітлерівській коаліції. Як і ОУН, так і АК стежили й вивчали одне одного. Якщо в 1939-му зберігався умовний нейтралітет, то з початком Німецько-радянської війни простежується тенденція «пасивного спротиву».

Як зауважив Іван Патриляк, напередодні нападу Німеччини на СРСР польський еміграційний уряд і керівники АК не сумнівались у тому, що німці дозволять відновити українську державу, а також «розв'яжуть» українцям руки у справі терору проти поляків, а тому польське підпілля готувалося до можливого нанесення превентивних ударів по діячах українського визвольного руху¹²².

Однак згодом політична ситуація кардинально змінилася. Після проголошення Акту 30 червня 1941 р. українці «впали в немилість» Берліна, відбуваються масові арешти українських націоналістів, через що провід прийняв рішення перейти в глибоке підпілля.

З просуванням фронту на схід на українських землях нацисти утворюють нові адміністративно-територіальні одиниці — Райхскомісаріат Україна і Дистрикт Галичина. Відтак формується адміністративно-господарський апарат, де німці зіткнулися з проблемою браку кадрів. Українців для цієї роботи після львівського демаршу 30 червня німці боялися використовувати, євреям нацисти

---

¹²¹ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. — Ч. 1 / ред.: С. Богунов та ін. *Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень*. Варшава. Київ., 2004 С. 368.

¹²² Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк*. 2013 С.70.

готували голокост, росіян на Заході України майже не було, фольксдойчів не вистачало. Лишалися поляки.

АК скористалася можливістю проникнути до окупаційної адміністрації для того, щоб поліпшити своє становище. Підпілля це було необхідно як для боротьби з німцями (розвідка, диверсії в господарстві, постачання підпільних структур матеріальними запасами, документами, зразками бланків тощо), так і для протистояння з українцями (поляки руками німців хотіли знекровити ОУН)¹²³.

На Волині польські чиновники займали 80 % посад в окупаційній адміністрації на рівні генерал-комісаріату, 60 % – на рівні гебітскомісаріатів, 60 % – у німецьких господарських і торгівельних структурах, 30 % – у банківському секторі¹²⁴.

Український націоналістичний рух з липня 1941 р. переслідувався німецькою владою, натомість польське підпілля, яке здійснювало диверсії проти німців у старій частині Генерального губернаторства, на території Галичини, а особливо Волині та Полісся, пасивно протистоїть гітлерівським окупантам, а масовий вплив службовців польської національності до окупаційних структур щоразу більше надає німецькій окупації виразного польського обличчя.

За документами українського підпілля, протягом 1941-43 рр. україно-польські стосунки характеризуються відвертою ворожнечею. АК дотримувалася досить простої та дієвої тактики – через свою агентурну мережу в «німецько-польській» адміністрації німецькими руками намагалася послабити позиції ОУН в регіоні: «На Північно-західних українських землях поляки проявляють щораз більшу активність на всіх ділянках життя. Пхаються всюди до господарських установ і стараються мати там керівні становища, щоб відтак мати змогу усувати українців від праці, а на їхнє місце набирати поляків. (...). В боротьбі з українцями поляки послуговуються переважно провокацією, донощицтвом,

---

¹²³ Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк. 2013 С. 72.*

¹²⁴ Там само.

хабарями. Наприклад, щоб викинути українця з доброго місця, вистачає декларації з трьома підписами поляків, що нібито дана людина є прихильником ОУН під проводом С. Бандери. Таким способом поляки послуговуються всюди, що вказує на організований виступ»¹²⁵.

Так, в оунівському огляді суспільно-політичного життя за грудень 1941 року можна з'ясувати, що українському підпіллю було відомо про діяльність поляків на Галичині: «З обсервації та виступів виникає, що польське підпілля спрямовує свою боротьбу проти німців і проти українців. Проти українців застосовано ще цілу систему провокації та доносів, які прибрали вже такі розміри, що німецька політична поліція вже їм не довіряє і тому кожний донос починає критично розглядати»¹²⁶.

З огляду суспільно-політичного життя за квітень 1942 р. вказувалося: «Щодо українців поляки не змінили своєї агресивно-шовіністичної поведінки та обсервуючи їхню поведінку, наставлення, мається вражіння, що вони надалі схильні бачити в нас більших ворогів, як німці. Донос, інтрига, підступ, наклеп – це ті вперті вже загальні прийоми, якими воює польський елемент з українцями, де тільки зустрінеться»¹²⁷.

Вже протягом 1942 року починають формуватися перші українські і польські збройні формування. Українська сільська самооборона, яка стихійно створювалася на Волині весною–влітку, вдається до нападів на родини польських чиновників і тих поляків, які вважаються німецькими донощиками. Одночасно польське населення активно користується німецькою допомогою (як правило, отриманням від німців зброї), котру, очевидно, не в останню чергу організовують польські чиновники на німецькій службі. До кінця 1942 р. у

---

¹²⁵ Цит. за: Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*, Луцьк. 2013 С. 72.

¹²⁶ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. Т.1. *Війна під час війни 1942-1945 / навч. посіб. ред. В. В'ятрович. АЦДВР*. Львів. 2011. С. 149.

¹²⁷ Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*, Луцьк. 2013 С. 72.

польських збройних «пляцуфках» на Волині, створених підпіллям і нерідко озброєних німцями, нараховувалося 4 тис. бойовиків, а мобілізаційні можливості складали 15 тис. осіб ¹²⁸.

Карально-репресивна німецька машина під впливом агентури польського підпілля дуже вміло спрямовувалася проти України в зазначений період. Маховик нацистського терору був безповоротно запущений в бік українців. Протягом травня 1942 р. за доносами польських чиновників і за участі польської поліції було пацифіковано (частково спалено) українські села на Холмщині та Грубешівщині, зокрема Гдешин, Молодятичі, Гонятичка, Степанковичі, Кулаковичі, Кобло, Бусно, Стріличі, Мягке, Посадів, Горшків, Ситно, Ситанець, Боньча ¹²⁹.

Літо 1943 р. – переломний етап в україно-польських відносинах, від ворожнечі перейшли до відкритої збройної боротьби. Безпосередньо вплинули жакливі події «Волинської трагедії». Коли на Заході України вибухнув міжетнічний конфлікт, українські селяни прямо вказували, що без польських «очей» і «вух» німці були безпомічні у своїх намаганнях відновити окупаційну владу у повсталому регіоні ¹³⁰.

Протягом другого етапу АК переходить до нової тактики – проникнення агентурної мережі до ОУН і УПА. В архіві центру досліджень визвольного руху (АЦДВР) зберігається два цікавих документи про діяльність польської агентури. Перша — це інструкція щодо агентурної діяльності «двуйки». У рукописі подаються вказівки щодо збору інформації та біографічних даних на певну особу, щодо методів агентурної роботи, рекомендації щодо діяльності розвідки, щодо військової діяльності та ведення пропаганди ¹³¹. У другому документі подаються рекомендації щодо збору інформації та біографічних даних на певну

---

¹²⁸ Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк. 2013 С. 73.*

¹²⁹ Там само. С. 74.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Дві польські інструкції щодо праці та агентурної діяльності АЦДВР - Ф. 13. - Т.1.

особу: національність, вік, сімейний стан, де мешкав, причетність до якихось організацій, особливі прикмети, всього 14 пунктів¹³². Загалом інструкції «двуйки» свідчать про активізацію розвідки, оперативну розробку агентурою підпілля ОУН і УПА.

Як зазначає Ярослав Антонюк, більшість польських агентів у середовищі УПА були українцями за походженням. Наприклад двоє українців із с. Тростянець Ківерцівського р-ну Волинської обл. – Сидір Ольховський і Никифор Климчук таємно попередили «пляцувку» в Пшебражі про час та напрямок нападу сотні УПА. Згодом Армія Крайова влаштувала засідку і знешкодила упівців. Подібний випадок трапився в серпні 1943 р. із «пляцувкою» в с. Засмики Ковельського р-ну Волинської обл. Місцевий українець попередив поручника АК Владислава Чермінського – «Яструба» – про запланований на них напад двох сотень УПА. Крім того, надав інформацію про місцеперебування їхнього штабу в будинку лісника біля с. Грушівка. Завдяки неочікуваному нападу підрозділу АК на повстанців, «пляцувку» в Засмиках було врятовано¹³³.

СБ ОУН(б) розробляла заходи боротьби проти польської агентури. В інструкції для СБ Ковельської округи ОУН за весну 1943 р. зазначено, що в кожному селі є люди «які мріють про повернення Польщі та ненавидять ОУН. Серед них багато вихрестів, колишніх чиновників, службовців тощо. Вони цікавляться, до кого заходять повстанці, та часто їздять до міста. Нерідко отримували за свою агентурну роботу матеріальну винагороду»¹³⁴. В інформаційному повідомленні до референта СБ Теремнівського р-ну Василя Кротюка – «Володимира» – за літо 1943 р. указано, що житель с. Воротнів Луцького р-ну Волинської обл. Данило Степанюк співпрацював із поляками. За це йому дали три скирти збіжжя з колишнього панського фільварку в Щедрині

---

¹³² Instrukcja o zbiorze informacji o interesujacych wywiad pod jakimkolwiek wzgledem osobach АЦДВР - Ф. 13. - Т.1.

¹³³ Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН та «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2018. № 6 (379). С. 75.

¹³⁴ Там само. С. 75.

¹³⁵СБ ретельно перевіряла кожен з випадків співпраці українців і АК, згодом склалися картотеки «чорні листи». Якщо у справі вину підозрюваного доводили, то агентуру заочно судили та ліквідували.

Протягом 1944-45 рр. україно-польський конфлікт згасає. АК втратила свої позиції на Галичині й Волині. На це вплинуло приєднання Заходу України до УРСР та встановлення радянсько-польського кордону. Частина підпільників була затримана або ліквідована радянськими органами держбезпеки, частина проводу відійшла за річки Сян і Буг, решта глибоко законспірувалася у підпілля.

У листопаді 1944 р. відділ пропаганди АК почав поширювати пропагандистку літературу від імені ОУН і УПА, з метою відвернути увагу радянських розвідувальних установ. Це призвело до посилення тиску на українське націоналістичне суспільство¹³⁶.

Згодом головним місцем протистояння стало Закерзоння. Також варто звернути увагу, що результатом окупації радянськими військами Польщі на завершальній фазі війни 1945 р., було встановлення маріонеткового уряду. Згодом польські та радянські спецслужби об'єднали зусилля в боротьбі проти ОУН і УПА (наймасштабнішою агентурною розробкою в після воєнний період стала «провокація Зенона»).

Лише в період з травня по серпень 1945 р. СБ ОУН(б) Перемишльського надрайону затримало 103 особи за підозрою в агентурній діяльності, 84 були під слідством. Решта 69 осіб допитували у звичайному порядку. З 84 підозрюваних, 26 агентів ліквідували, трьох застрелили при спробі втечі¹³⁷.

---

¹³⁵ Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН та «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2018. № 6 (379). С. 75.

¹³⁶ Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. – Ч. 1 / ред.: С. Богунов та ін. *Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень*. Варшава. Київ., 2004. С. 380.

¹³⁷ Artur Brożyniak. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość* 5/1 (9), 2006, С. 390.

Як бачимо, польська агентура протягом II світової війни відіграла помітне значення в україно-польському конфлікті. Тема залишається надзвичайно цікавою і потребує подальшого дослідження у майбутньому.

2.4 Боротьба з радянською агентурою в середовищі націоналістичного підпілля і УПА 1944-45 рр.

З просуванням лінії фронту все далі на захід протягом 1944-45 рр. українське націоналістичне підпілля змушене було адаптуватися до радянської окупації регіону. Боротьба проти німецької та польської агентури відходила на другий план. Увага СБ ОУН(б) та спецпідрозділів зосереджувалася на виявленні та знешкодженні радянських сексотів, що активно намагалися проникнути в українське підпілля.

Загалом радянська агентурна мережа в період II другої світової війни мала наступний склад:

Агент, сексот (секретний працівник) – узагальнена назва розвідників, донощиків, інформаторів що мали завдання проникати до ОУН і УПА з метою виконання поставлених задач від оперативника. За специфікою їх завдань та характеру діяльності поділялися умовно на:

- «внутрішніх агентів» - конкретне завдання проникнути в націоналістичне середовище.
- «пропагандистів» - заслання для поширення більшовицької пропаганди.
- «агентів терористів» - завдання ліквідувати авторитетних представників ОУН і УПА.
- «квартирників» - утримання конспіративних квартир для контактів агентурної мережі.
- «агентів зовнішнього спостереження» - для ведення зовнішнього спостереження за підозрілими особами.

Інформатори – найбільш численні і небезпечні для націоналістичного підпілля. Тому що безпосередньо не проникали до ОУН і УПА. Ними переважно було місцеве цивільне населення, що слідкувало за переміщенням особового складу, яке озброєння, де квартирують, звідки беруть харчі, хто варить їм їжу, де зупинилися, чи є в селі керівний осередок, де розміщено бункери з майном ОУН, хто в селі станичні, зв'язкові, зв'язкова хата, розвідники, кур'єри, громадська охорона, стежки, якими можна обійти застави.

Резидент – вишколений з великим досвідом сексота, що керував групою агентів та інформаторів. Входило в обов'язки організовувати зустрічі на конспіративних квартирах, передавати завдання агентурі, збирати розвід інформацію та передавати її до НКВС.

Оперативний співробітник – штатний співробітник НКВС, якому підпорядковувався резидент. Надавав всі вказівки агентурній мережі¹³⁸.

Вже 3 серпня 1944 р. вийшла директива НКДБ УРСР №1697,¹³⁹ згідно з якою радянським органам державної безпеки необхідно було потрапити в ОУН і УПА. Про масштаби оперативної розробки націоналістичного підпілля свідчить, що станом на 1 липня 1945 р. у складі агентурної мережі на Заході України нараховувалося 11 тис. 214 місцевих мешканців що співпрацювали зі слідством, 175 резидентів, 1196 агентів і 9843 інформаторів.¹⁴⁰

Пізніше ситуація змінилася – 1 листопада 1946 р. на західноукраїнських землях(ЗУЗ) апарат негласних помічників МДБ складався з 644 резидентів, 2249 агентів та 18185 інформаторів. Сексотам нерідко вдавалося потрапити до СБ ОУН. Згідно з даними, до липня 1945 року на ЗУЗ, функціонувало 156 перевербованих підрозділів з 1783 учасниками, на рахунку яких було 1958 убитих та 1142 полонених вояки ОУН та УПА¹⁴¹.

---

¹³⁸ Шваб Л. Радянська агентура в Західній Україні в 1944–1948 роках. *«Волинь-43:» міфи і реальність : зб. наук. Праць.* Луцьк. 2019. С. 230-231.

¹³⁹ Директива НКДБ УРСР №1697. *ГДА СБУ- Ф.13.* - Спр. 372. - Т.82. - Арк. 76.

¹⁴⁰ Шваб Л. Радянська агентура в Західній Україні в 1944–1948 роках. *«Волинь-43:» міфи і реальність : зб. наук. Праць.* Луцьк. 2019. С. 230-231.

¹⁴¹ Веденеев Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та

У серпні 1944 р. у Суському лісі Рівненської області відбувся з'їзд керівників ОУН Північно-західних українських земель (ПЗУЗ), на якому було визначено що найбільшою загрозою українському підпіллю є радянські сексоти¹⁴².

Протягом вересня 1944 р. СБ ОУН повідомляло про збільшення ворожої агентури на Галичині¹⁴³. У звітах скаржилися про недостатню конспірацію на селі. Як виявилось, місцевими сексотами були поляки. НКВС тероризував села з готовими списками підпільників та проукраїнського цивільного населення.

Згодом ситуація покращилася на користь українського націоналістичного підпілля. Радянською владою було ухвалено рішення про депортацію поляків із Заходу України. Зміна етнічного складу нанесла руйнівний удар по агентурній мережі противника. До кінця Другої світової війни верхівка НКВС скаржилася на брак сексотів, як наслідок – вони не мали змоги у повному обсязі відстежувати діяльність ОУН і УПА¹⁴⁴.

Досить цікавим є протокол за 24 грудня 1944 р. про агентурну роботу резидента радянських спецслужб М. С. Сидорука – «Івана». Сексотом він став ще у 1939 р. Під час нацистської окупації видав німецькій поліції велику кількість українських націоналістів, організовував терор у селах Рівненської області – Дермань, Мости, Ступно, Бужі, частини Мізоча. З поверненням радянської влади став керівником агентурної мережі у Мізочі, Здовбиці та Острозі. Жертвами його діяльності стали надрайонні провідники Симеон Лобода та «Чорноморець», районний провідник «Хресний»¹⁴⁵.

Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. С. 84-85.

¹⁴² Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Гене́за*. Київ. 2006. С. 190.

¹⁴³ Шваб Л. Радянська агентура в Західній Україні в 1944–1948 роках. «*Волинь-43:» міфи і реальність* : зб. наук. Праць. Луцьк. 2019. С. 235.

¹⁴⁴ Там само. С. 236.

¹⁴⁵ Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху. *Український визвольний рух. Збірник № 1*. Львів, 2003. С. 14-25.

З інструкції щодо організації та ведення розвідки й контррозвідки в УПА (кінець 1944 р.): «Контррозвідка (КРС) являє собою особливий вид агентурної роботи, якої метою являється боротьба:

а) з ворожими шпигунами, зі спеціально висланими ворогом диверсантами і саботажниками;

в) з ухильниками і нестійкими елементами;

г) з порушниками правил про збереження військової таємниці, дисципліни і моральної поведінки;

В обсяг агентурної роботи відділу КРС входили:

а) строга обсервація:

1) всіх радників підстаршин і старшин УПА в оперативних вишколах і на спеціальні роботи;

2) осіб, які потрапляють у відділи, проходячи через зв'язки чи по спеціальних справах;

3) цивільне населення, з яким доводиться зустрічатися відділові в маршах і на постої;

б) переслуховання осіб підозрілих і приловлених на шпигунській роботі, планові комбінації контррозвідко — агентурного характеру,

г) таємні і явні ревізії підозрілих осіб та плановий контроль.

Розвідувальна діяльність та контррозвідка українського повстанського руху регламентувалася численними інструкціями й розпорядженнями. В одній з таких інструкцій спеціальна діяльність повинна відповідати таким основним принципам: конспіративність; патріотичне налаштування співробітника спецслужби; оперативність і застосування хитрощів; безперервність і наполегливість; гнучкість та увага до деталей; обережність; відсутність шаблону у діях; активність; високий професіоналізм; централізм у роботі.

Важливим фактором розвідувальної діяльності СБ був збір інформації про керівний орган радянських спецслужб. Так, восени 1944 р. Бережанський районний провід ОУН Тернопільської області здійснив успішну операцію проти радянських спецслужб. Зокрема були захоплені документи на заступника

наркома внутрішніх справ — начальника УББ НКВС УРСР генерала Т. Строкача та його найближчих співробітників. У досьє була зібрана особиста інформація, план оперативної групи НКВС у Рівному, звичні маршрути пересування, розташування робочого місця з метою захоплення генерала¹⁴⁶.

Радянським спецслужбам все ж таки вдавалося проникати до націоналістичного підпілля, тому СБ ОУН(б) посилювала чистку. Внутрішню агентуру що працювала на ворога, право виявляти та знищити мала лише референтура СБ¹⁴⁷. На жаль, цим становищем зловживали і нерідко це призводило до внутрішнього терору в самій ОУН. Під чистку могли потрапити підпільники, яких запідозрювали у контактах з мельниківцями, бульбівцями або через особисті конфлікти. Усе це знекровлювало провід ОУН у період II світової війни.

Чистка проводилася і у самій Службі Безпеці. Кожен есбіст мав пройти перевірку для кращої протидії НКВС. Реорганізували верхівку структури – ліквідували вищі господарські, та організаційні референтури. Штат з цих підрозділів перекинули на підсилення нижчих ланок СБ. Практика показала, що таке рішення посилило ефективність та боєздатність підпілля в умовах жорсткого наступу радянських спецслужб. Ті, що не пройшли, чистки переходили з СБ до інших підрозділів ОУН¹⁴⁸.

Після проходження фронту СБ розпочала на Волині та Західному Поліссі нову масштабну ліквідацію радянської агентури в підрозділах УПА. Цього разу ліквідація внутрішньої агентури стосувалася переважно повстанців місцевого походження. В документах підпілля цей процес називався чисткою. Загалом упродовж жовтня – грудня 1944 р. на території Волині та Західного Полісся есбістами було страчено майже 60 командирів УПА різних рівнів. Радянських

---

¹⁴⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Гене́за*. Київ. 2006. С. 254.

¹⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали / ред. рада П. Сохань, П. Потічний Київ: Торонто. 2006. С. 710.

¹⁴⁸ Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. У 4-х тт. Т. 1 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України*, Львів. 1997 С. 212.

агентів, які добровільно зізнавалися, зазвичай вербували, а тих, які намагалися приховати співпрацю з ворогом, страчували шляхом удушення. Правда, нерідко добровільне зізнання не рятувало від страти¹⁴⁹.

Найбільш масштабними ліквідації СБ внутрішньої агентури були на Рівненському Поліссі. Під підозру у співпраці з органами НКВС-НКДБ потрапили до 50 % учасників ОУН та УПА. На теренах Галичини ліквідації СБ внутрішньої ворожої агентури мали значно менші масштаби. Велика перевірка СБ підрозділів УПА в Карпатському краї відбулася у липні 1945 р. За її результатами на легальне становище було переведено значну кількість повстанців, найбільше у Коломийській та Калуській округах – до 25 %, найменше – у Станіславській. На території Белзького повіту ОУН «чистку» СБ провела взимку 1945 р.¹⁵⁰.

У ході розвідувально-інформаційної діяльності СБ виробила власну систему документообігу, в основу якої покладено картотеки, що поділялися за принципом – ворожа агентура, працівники поліції і адміністрації тощо. При цьому існували різні ступені таємності – “довірочно”, “суворо довірочно” тощо.

Веденєєв і Биструхін наводять цікаву інструкцію СБ¹⁵¹:

I. Виявлена агентура противника («Здемаскована агентура»). Дані про агентуру радянських правоохоронних органів, здобуті з протоколів допиту або повідомлень працівників та інформаторів самої СБ.

II. Підозрювані в агентурних стосунках з НКВС-НКДБ. Поділялися на декілька категорій:

- а) особи, які зізналися на слідстві або викриті матеріалами інформаційної служби СБ;
- б) ті, хто втік з місць попереднього ув'язнення або відбуття покарань;
- в) особи, що перебували під слідством та звільнені;
- г) ті, хто повернувся з Німеччини в рамках репатріації;

---

¹⁴⁹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 360.

¹⁵⁰ Там само. С. 361.

¹⁵¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Генеза*. Київ. 2006. С. 200-201.

д) особи, що добровільно з'явилися з повинною до правоохоронних органів;

е) особи, які підозрюються у нелегальному проживанні;

є) громадяни, які до 1941 р. працювали в органах влади та міліції;

ж) спеціалісти, які прибули зі східних областей України;

з) різні категорії громадян — міліціонери, бійці винищувальних батальйонів, активісти, ремісники-заробітчани, спекулянти тощо. До цього ж розділу вносилися особи, що перебувають у розшуку СБ.

III. Особовий склад органів і військ НКВС-НКДБ, адреси, плани-схеми місцевих осередків цих відомств.

IV Органи радянської влади, компартії, комсомолу, народної освіти, кооперації.

V. Підпільники, розшифровані радянськими правоохоронними органами.

Ще одним компонентом контррозвідального захисту вважалася слідча робота СБ. Вона спрямовувалась на те, щоб виявляти та документувати діяльність ворожої агентури, проводити перевірку учасників підпілля на лояльність, накопичувати компрометуючі матеріали на партійну, радянську, комсомольську номенклатуру й актив задля подальшого “впливу” на них. Нова фаза протистояння зі сталінським режимом перетворювала оперативно-слідчу протидію формуванню агентурної мережі у підпільному середовищі на пріоритетний напрям роботи Служби безпеки ОУН. Вона скеровувалася на виявлення, нейтралізацію і перевербування агентів супротивника й проведення за їх участю оперативних комбінацій та інших контрзаходів.

Безпосередню реалізацію цих положень зустрічаємо в інструкції СБ Крайового проводу “Одеса” (Волинь) під назвою “Боротьба з сексотством і провокацією”¹⁵². У ній наголошувалося на необхідності у відповідь на створення агентурних позицій радянських спецслужб та спроби паралізувати волю місцевої громадськості посилити зусилля, спрямовані проти акцій органів держбезпеки

---

¹⁵² ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / упоряд.: Веселова О.М., Гриневич В.А., Сергійчук В.І. *Інститут історії України НАН України*, Київ. 2015. С. 250.

СРСР та пропагандистську діяльність, аби ускладнити вербування агентів серед мешканців регіону. Головними об'єктами дій визначалися підпільники й місцеві жителі, запідозрені у співпраці з противником, функціонери місцевих органів влади, військовослужбовці й партизани тощо.

Влітку 1943 р. СБ запровадила облік усіх червоноармійців, які переховувалися у місцевих селян. Більшість з них мобілізували до УПА, а вороже налаштованих до ОУН – страчували. Особливо це стосувалося червоноармійців, які самостійно переховувалися та намагалися зв'язатися з радянськими партизанами. Водночас СБ ліквідувала місцевих жителів, запідозрених у співпраці з більшовицьким підпіллям. Найбільш помітною ця діяльність була в північних районах Західного Полісся, а з наближенням у грудні 1943 р. лінії фронту поширилася і на територію Волині. Вбивства есбістами окремих агентів радянських партизан продовжувалося й після відступу німців¹⁵³.

На початку 1945 р. СБ ОУН(б) прийняло рішення посилити свою діяльність у містах, з метою проникнення «очей і вух» до радянських органів держбезпеки та місцевих адміністрацій. Для цього проводилися постановочні напади на агентів ОУН під прикриттям в сільських адміністраціях.

Після спецоперації (умовного порятунку від оунівців), агентура під прикриттям клопоталася до органів НКВС, з проханням дозволити переселити їх до міста. Зазвичай клопотання приймалися на користь СБ. Наймасовішим це явище відбувалося в містечках Галичини. Агентурна сітка СБ проникала майже у всі радянські установи¹⁵⁴.

У січні 1945 р. операція з ліквідації радянської агентури серед місцевого населення розпочалася в Галичині-1850. У кожному регіоні вона мала відмінності. На теренах Карпатського краю Дрогобицька округа СБ проводила ліквідації масово: людей страчували за найменших підозр. Калуська округа СБ ретельніше займалася розробкою підозрюваних, однак робила це також поспіхом

---

¹⁵³ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 369-370.

¹⁵⁴ Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / упоряд.: Панчук М., Гошуляк І., Діброва С. та ін. *НАН України; Інститут національних відносин і політології* Київ. 1994. С. 285.

та під фізичним тиском. Цілком відмінною була методика СБ Станіславської округи. Підозрюваних розроблювали довго та наполегливо, а ліквідовували вибірково, переважно, лише резидентів. На Львівщині боївки СБ проводили навесні 1945 р. рейди з ліквідації радянської агентури. Кількість ліквідованих боївками СБ у надрайонах регіонів Західної України становила від 150 до 250 осіб¹⁵⁵.

На початку 1945 р. СБ розпочала підготовку до неминучого нового наступу радянської влади. Упродовж лютого-травня 1945 р. були розформовані повітові та обласні референтури СБ Галичини. На основі їх об'єднання створили відповідні структури надрайонних та малих Крайових проводів При окружних проводах ОУН було скасовано посади референтів розвідки. У червні 1945 р. були розпущені останні самооборонні кущові відділи УПА, а значна частина їхніх бійців поповнили боївки.

Серед ліквідованих боївками СБ місцевих жителів було чимало колишніх учасників підпілля, які вийшли з повинною та пішли на співпрацю з радянськими спецслужбами. Зазвичай операція відбувалася у такий спосіб: до будинку засудженого заходило троє бойовиків (перед цим упевнившись, що там живе розшукувана особа), наказували усім присутнім «руки доверху», а засудженому – повернутися обличчям до стіни. Після цього здійснювали постріл з гвинтівки. На тілі вбитого або поруч прикріпляли «повідомлення» з поясненням причин страти.

Навесні 1945 р. для перешкоджання зв'язку радянської агентури з оперативними співробітниками, СБ заборонила селянам часто навідуватися до міст. Виняток зробили лише для голів сільрад. Стосовно порушників цієї заборони СБ отримували дані від своїх інформаторів. Частину згаданих карали смертю. Ефективність цих заходів СБ змушені були визнати навіть начальники УНКДБ західних областей УРСР¹⁵⁶.

---

¹⁵⁵ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. С. 372.

¹⁵⁶ Там само. С. 373-374.

Отже, після відновлення на території західноукраїнських земель радянської влади контррозвідувальна робота підпілля ОУН посилилася. Її основою були донесення станичних та кущових інформаторів СБ, що допомагало есбістам успішно викривати радянську агентуру. Крім того, важливу роль відігравали донесення подвійних агентів, які вводилися у структурні органи ворога, а також аналіз помилок оперативників супротивника.

СБ провела реструктуризацію, чим зміцнила надрайонні і малі Крайові проводи. Було скасовано посаду референта розвідки, також скасовувалися самооборонні тимчасові кущові відділи УПА, чим посилились самі боївки.

Збільшилися перевірки всередині підпілля, проводилися часті «чистки», інколи ці заходи негативно впливали на морально-психологічний стан підпілля, адже траплялися випадки перевищення службових повноважень.

ВИСНОВКИ

У висновках слід зазначити, що боротьба СБ ОУН(б) та спецпідрозділів УПА проти ворожої агентури в роки II світової відіграла колосальне значення для підтримки безпеки та життєдіяльності націоналістичного підпілля. Протягом 1939—1945 рр. відбулося становлення СБ як одного з провідних структурних елементів ОУН(б) та УПА, спеціального підрозділу з розвідувальними та контррозвідувальними функціями. Варто зазначити, особливу заслугу шефа Миколи Арсенича, котрий приклав чимало зусиль у розбудові «оунівської» розвідки та контррозвідки. Упродовж всього періоду війни проводилися численні вишколи есбістів. Завдання і методи контррозвідувальної діяльності були чітко регламентовані внутрішніми інструкціями та протоколами. СБ ОУН(б) переймало досвід з усіх наявних ресурсів. Кістяк оперативників був організований завдяки спецшколі у Кракові від Абверу. Надалі особливо цінними були захоплення архівів НКВС у Луцьку та Львові.

З виникненням УПА у жовтні 1942 року розпочався процес створення спеціальних підрозділів – боївок, куренів, роїв розвідки і контррозвідки. Повстанські підрозділи тісно співпрацювали з СБ.

У другому розділі розкрито діяльність ОУН(б), спрямовану проти ворожої розвідки. Її умовно можна поділити на боротьбу з нацистською, радянською та польською агентурою.

Німецький окупаційний режим в Україні мав потужну мережу спецслужб – таємної державної поліції (гестапо), поліції безпеки (СД), польової жандармерії, охоронної поліції, поліції порядку, військової контррозвідки (абвер). Саме вони цілеспрямовано намагалися занурити в оунівське підпілля власну агентуру. Тому контррозвідка ОУН і УПА відіграла колосальне значення.

Есбісти діяли на випередження. Загалом СБ проникла до всіх рівнів окупаційної адміністрації, що забезпечувало підпілля не тільки розвіданими, а й виявленням ворожої агентурної сітки.

Безперечно, оунівці на початку німецько-радянської війни плекали надію про відновлення Української держави за підтримки німців. Проте після арешту С. Бандери та Я. Стецька розпочинається конфронтація. Суспільні настрої різко змінюються через цілеспрямовану антиукраїнську політику III Рейху. А саме: арешти учасників підпілля, невизнання режимом права українців на самовизначення, примусовий вивіз людей на роботу до Німеччини тощо.

Провід бандерівської ОУН заборонив націоналістичному підпіллю підтримувати зв'язок з німецькими спецслужбами. Проте документально підтверджено, що траплялися випадки порушення й окремі представники не санкціоновано встановлювали з ними контакти. СБ реагувала на такі дії й спрямовувала свою діяльність на підтримання дисципліни у націоналістичному підпіллі.

У підрозділі 2.1 ми довели що оунівці підтримували контакти з Абвером і гестапо через низку об'єктивних причин. Наприклад, через постійний дефіцит матеріально-технічної бази. Траплялися випадки, коли підпілля обмінювало розвідувальну інформацію на німецьку зброю та амуніцію. Таким чином, співпраця з нацистськими спецслужбами частково вирішувала це болюче питання.

У підрозділі 2.2 окреслено контррозвідувальну роботу щодо виявлення німецьких об'єктів в середовищі підпілля ОУН і УПА 1941-44 рр. Боротьба Служби Безпеки ОУН (б) з гітлерівськими окупантами охоплювала усі етнічні землі України. Найактивнішою вона була на Волині та Поліссі. СБ виявляла німецьку агентуру в середині оунівського підпілля, а також у представництвах окупаційних адміністрацій, учасників легальних українських організацій та цивільного населення.

Наймасштабніша кампанія з ліквідації СБ ворожих інформаторів серед цивільного населення розпочалася навесні 1943 р. Поляки активно співпрацювали з німецькими спецслужбами, тому до них була особлива увага. Паралельно СБ знищувала німецьку агентуру серед українців, у тому числі серед службовців окупаційної адміністрації та окремих православних священників.

Боївки СБ південних та східних теренів інколи ліквідовували німецьких агентів російського походження. Стосовно волинських чехів СБ займала виважену позицію. Серед них страчували лише найбільш активних німецьких інформаторів.

Протидію польській «двуйці» висвітлено у підрозділі 2.3. Досліджуючи зазначений період, для кращого розуміння, пропонується наступна періодизація:

1. 1939-поч.1943 рр. – цей період характеризується зародженням і розбудовою польського національного підпілля, проникненням агентури АК до німецької військово-окупаційної адміністрації, україно-польським нейтралітетом що поступово переріс до пасивного спротиву.

2. Поч. 1943-44 рр. – етап відзначається загостренням україно-польського протистояння проникненням агентури «двуйки» до ОУН і УПА та боротьбою «есбістів» проти польських спецслужб.

3. 1944-45 рр. – етап відступу Вермахту та адаптації ОУН і АК до радянської окупації регіону.

Боротьба СБ ОУН(б) проти радянської агентури описана у підрозділі 2.4. Загалом протидія радянській агентурі під час німецької окупації була менш активна, ніж проти нацистської. Популярним методом введення своїх співробітників у лави радянських військ був метод, коли агенти СБ видавали себе за перебіжчиків.

Часто для більшої достовірності своєї історії агенти передавали радянським партизанам сфальсифіковані повстанські звіти чи документацію. У боях з німцями намагалися показати себе хоробрими і надійними бійцями. Завданням підпільників був не лише збір даних, а й ліквідація командирів радянських партизанських загонів.

З відходом німецьких військ з Заходу України головна увага роботи СБ зосередилася на радянську складову. Головним чином вміло використовувалися мобілізація місцевого населення до лав Червоної армії. Також основним знаряддям розвідувально-інформаційної діяльності слугувала сітка інформаторів

з місцевого населення, яке активно підтримувало роботу СБ й було ідеологічно налаштоване.

Контррозвідувальна діяльність у цей період переслідувала мету захисту власного підпілля від радянської агентури. Вдосконалюються методи виявлення агентури противника. Формується чітка система дотримання конспірації.

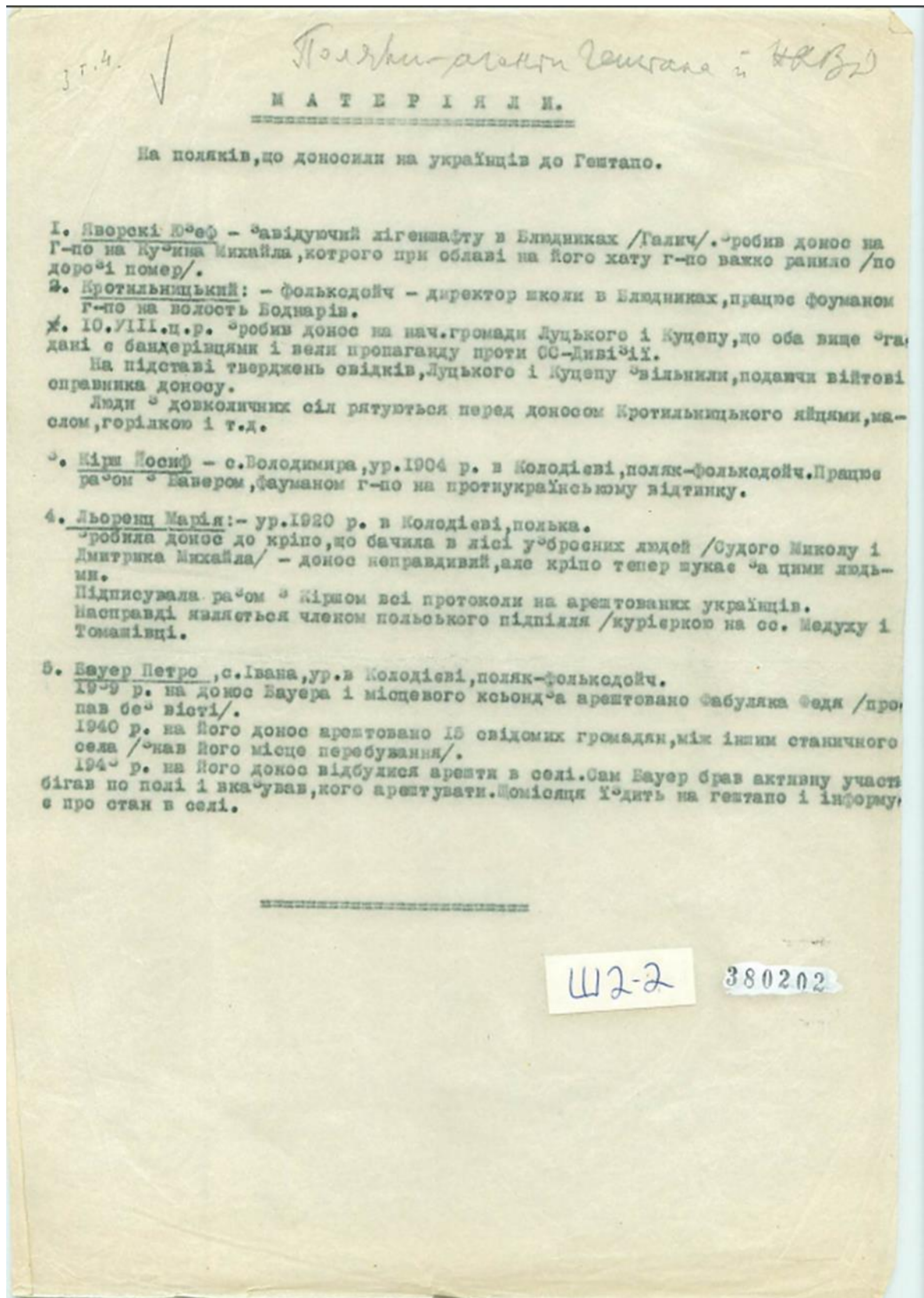
Після відновлення на території західноукраїнських земель радянської влади контррозвідувальна робота підпілля ОУН посилилася. Також збільшилися перевірки всередині підпілля, проводилися часті «чистки», інколи ці заходи негативно впливали на морально-психологічний стан підпілля, адже траплялися випадки перевищення службових повноважень.

Успішна розвідка та контррозвідка, стала важливим чинником збереження підпілля ОУН і УПА. З приходом радянської влади була проведена ефективна робота, де проявився весь талант есбістів. Вони швидко адаптувалися до нових умов. І таким чином продовжили боротьбу на західноукраїнських землях в післявоєнний період.

Як бачимо, в період II світової війни відбувалася активна боротьба з ворожою агентурою в середовищі ОУН і УПА, що засвідчувало про ефективність контррозвідувальної роботи Служби безпеки ОУН (б), завдяки чому забезпечувався порядок і безпека всього націоналістичного підпілля.

ДОДАТКИ

№ 1

Матеріали на поляків, що доносили на українців до Гестапо (АЦДВР — Ф. 9. -

Т. 4.)

Справа: співпраці з гестапом
Куцоба Михайла - польськ. священ.
з Боднарова.

ПРОТОКОЛ

Списаний дня 5.ІІ.1944 р. в справі співпраці з гестапом Куцоба Михайла - польського священника з Боднаріві, Станіславівського повіту.

Куцоб Миха ло, літ 36, польський священник, родом зі Заходу /крітина Польща/, приїхав у 1941 р. до села Боднарова на парохію. Наколи приїхав у згадане село, в першій мірі почав свідчити за свідомими українцями села та в місці був пов'язаний з гестапом зі Станіславава. При цьому рідном був організатором підпільної польської організації, де з місця починає вести активну підпільну роботу з місцевими поляками, настроюючи їх проти українців.

О часу приїзду мішане населення села Боднарова жило в прихильних відносинах між собою та нікто не бавився доповідцтвом одні проти других, а з приїздом вище згаданого між населенням обох сторін повстала сильна ненависть, деякі поляки почали спільно з Куцобом Миха лом доносити на українців.

Така боротьба тривала приблизно через два роки. Він навіть не то, що доносить про селю німецькій владі, але так провадив боротьбу нає релігійному підтинку /проти української церкви/ як напрм.: осінню 1942 р. доносить сам на Станіславівське гестапо, що в греко-католицькій церкві партизани переконують зброю та рівночасно спроваджує гестапо, щоб перебєло ревізію в церкві /донос був фінкційний/. Гестапо, довіряючи йому, як своєму співробітникові, приїжджає, арештує українського священника, придержуєчи його на Українській Поліції. Також виїрається до церкви, переводити основні труси, але нічого не знаходить та забороняє священникові на деякі час відправляти в цій церкві. Про вище згадані вчинки свідчить арештовани Ковальчук Микола, родом з Бжні, українець, на якого такж Куцоб донос та гестапо, бачучи його в Станіславава, що купував йодину в бандик для власної потреби. Куцоб бачив його при тім, як він купував й з місця зробив донос - його арештує та на слідстві ставлять йому такі питання: скільки в церкві у Боднаріві знаходиться зброї та закладали йому, що він купував ці медикаменти для українських партизан. Акт на гестапо на Ковальчука був підписаний Куцобом. Ковальчук виїодить на волю та демаскує Куцоба, як агента гестапо.

Осінню 1943 р. Куцоб доносить на гестапо на агронома волості в Боднаріві /диченка Миколу, що цей є організатором ОУН, по якого гестапо приїжджає арештувати, але не застає вдома. Опісля приїжджає други раз і диченку мусів опустити працю і рідно і критися поміж чesянами.

Директор укр. школи, Кропильницький Сидір свідчить, що Куцоб признався йому про це при горілі, погрозуючи, що того бандикгу диченка постараться пімати і віддати в руки гестапо, а як не вдається, то застрелить його сам.

Дня 25.ІІ.43 р. біля год. 12-ї вночі завважив Цыцяк Іван, який стояв на огі ці біля поліції ного будинку, що під хатом Куцоба Михайла вештають якісь тини; він се час заварював 2-ох нічник вартових та підійшов під хату вище згаданого. Коли вони зблизилися до хати, через вікна повиїкадували 5-6 озброєних людей і почали стріляти до поліцїста, але з огляду на те, що була темна ніч, німого не поцілили. Слідуючого дня Куцоб іде на Українську Поліцію, викрикує брутальними словами до команданта поліції, виїказує, що вони є всі бандикти та, що минулої ночі робили напад на його мешканця опільно з такими другими бандиктами зі села. В той час сїдає на вагончиком на станіславівський вокзал та їде до Станіславава, де іде на гестапо. В два дні по тім випадку приїжджає до Боднарова гестапо, арештує цілу поліцію та ще двох селян: Живінського Миколу і Дрогомірецького Івана. По тижневі часу поліцію зі слідства гестапо звільнило, а двох вище згаданих селян не вернуло до сьогодні. Свідками є 5 поліцїстів на чолі з командантом, які дослівно свідчать про найвні факти доносу.

---:---:---:---

Справа співпраці з Гестапо Куцоба Михайла – польського священника з с.
Боднаріві, Станіславівського повіту (ГДА СБУ — Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 34.)

Шеф СБ Микола Арсенич – “Михайло” (В. Загоруйко. СБ ОУН. Зачинені двері.

URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/14/73212/> дата звернення:

16.05.2023)

Боївка Служби безпеки ОУН у Карпатах, 1940 рр. (В. Загоруйко. СБ ОУН. Зачинені двері. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/14/73212> дата звернення: 16.05.2023)

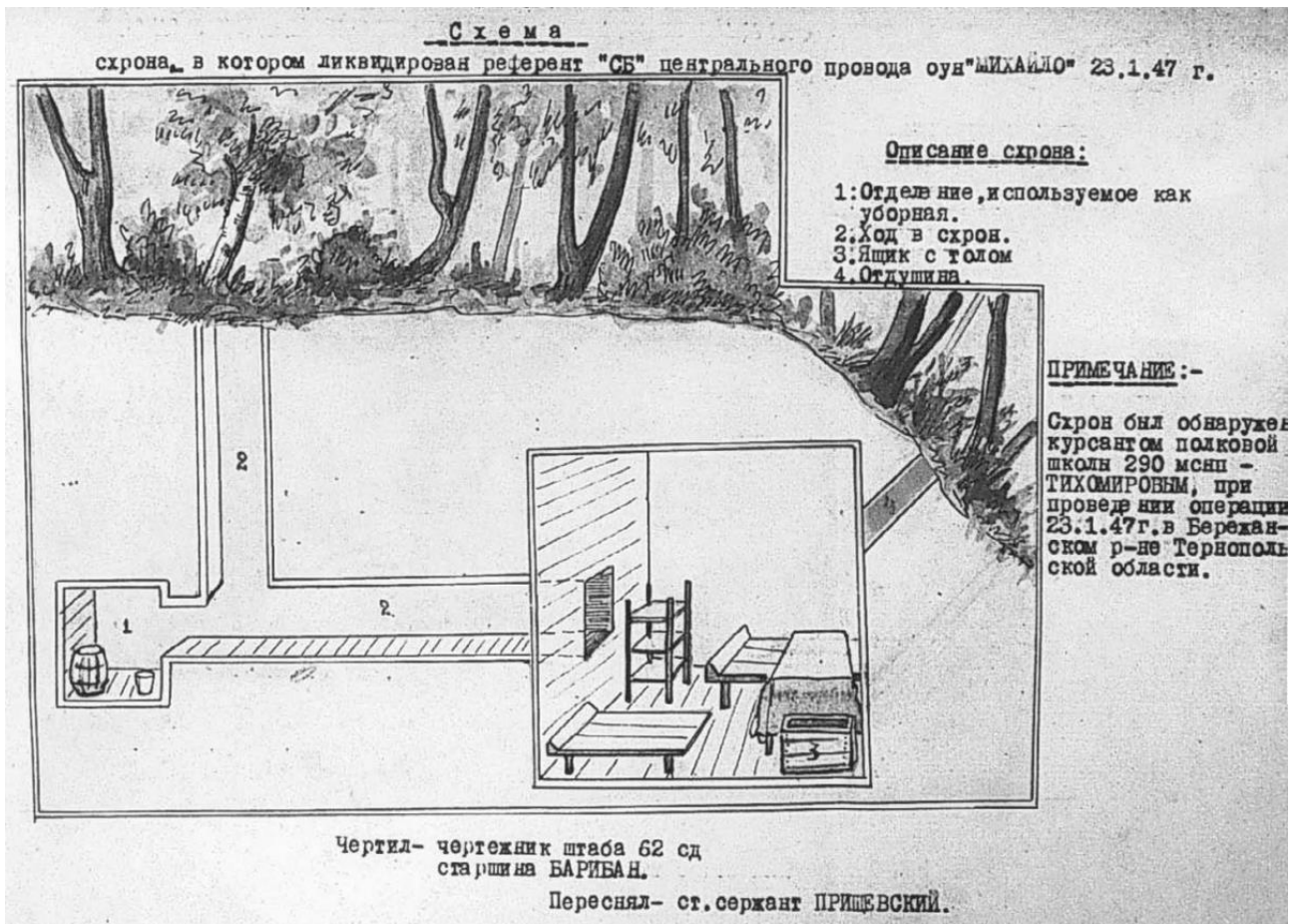
Instrukcja

Zadane norwiska nalerij rozplawowoi
1st sensie.

- 1) narodowosc: (Polak. Ukr. Volkst. Reichsd.)
- 2) razwisko: (jesli kobieta - mezialka, norwisko rodowe, podac ewent. zmianu nazwiska podczas okupacji.)
- 3) imiona
- 4) data miejsce urodzenia (podac tu imiona rodziców i norwisko rodowe, malli; zdobywac migdry innymi, pner ungd.)
- 5) rysowis martwimie doklady: (f. ny ratzeronej fotografii podac tylko wzrost.)
- 6) gdzie mieszkal, co robil przed wojna.
- 7) gdzie mieszka, co robi obecnie.
- 8) jak sie zachowywal podczas okupacji belweickiej
- 9) wykroczenia podczas okupacji niemieckiej

Перший аркуш польської інструкції щодо праці та агентурної діяльності.

АЦДВР — Ф. 13. - Т.1

План-схема кривки, в якій загинув Микола Арсенич URL:
https://galinfo.com.ua/news/smert_legendy_u_boyu_z_radyanskymy_okupantamy_zagynuv_general_bezpeky_upa_mykola_arsenyh_335778.html (дата звернення
 02.12.2024)

Карта дії Української повстанської армії та підпілля ОУН. URL: <https://ounuis.info/collections/maps/1002/karta-dii-ukrainskoi-povstanskoi-armii-ta-pidpillia-oun.html> (дата звернення - 02.12.24)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Instrukcja o zbiorze informacji o interesujących wywiad pod jakimkolwiek względem osobach. *Архів Центру Досліджень Визвольного руху (АЦДВР)* - Ф. 13. - Т.1
2. Бандера С. Перспективи української революції. *Видання Організації Українських Націоналістів*. Мюнхен. 1978. 640 с.
3. Дві польські інструкції щодо праці та агентурної діяльності. *Архів Центру Досліджень Визвольного руху (АЦДВР)* - Ф. 13. - Т.1
4. Директива НКДБ УРСР №1697. *Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ)* - Ф.13. - Спр. 372. - Т.82. - Арк. 76.
5. Інструкція щодо організації та ведення розвідки й контррозвідки в УПА (кінець 1944р.). *Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ)* - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 61. - Арк. 8-20.
6. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943-1944 / упоряд: Вовк О., Галаса В., Кук В., Черненко Ю. Київ-Торонто, 1999. 872 с.
7. Літопис УПА. Нова серія. Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали / ред. рада П. Сохань, П. Потічний Київ: Торонто. 2006. 1448 с.
8. Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – Червень 1944 / упоряд. Гунчак Т., за ред. Штендера Є., Співред. Потічний П. Торонто. 1983. 270 с.
9. Матеріали на поляків, що доносили на українців до Гестапо. *Архів Центру Досліджень Визвольного руху (АЦДВР)*. Ф. 9. Т. 4.
10. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / упоряд.: Панчук М., Гошуляк І., Діброва С. та ін. *НАН України; Інститут національних відносин і політології* Київ. 1994. 558 с.

11. ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч 1 / упоряд. Веселова О., Лисенко О., Патриляк І., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. *Інститут історії України НАН України*, Київ. 2006. 336 с.
12. ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. Веселова О., Дзьобак В., Дубик М., Сергійчук В. за ред. Кульчицького С. *Інститут історії України НАН України*, Київ. 2008. 347 с.
13. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / упоряд.: Веселова О.М., Гриневич В.А., Сергійчук В.І. *Інститут історії України НАН України*, Київ. 2015. 371 с.
14. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. Т.1. Війна під час війни 1942-1945 / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. *Львівський національний університет ім. Івана Франка, Архів Центру Досліджень Визвольного руху (АЦДВР)*. Львів. 2011. 792 с.
15. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. – Ч. 1 / ред.: С. Богунов та ін. *Галузевий державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень*. Варшава. Київ., 2004. 875 с.
16. Протокол радянських органів держбезпеки про організаційний устрій та завдання органів СБ ОУН(1945р.). *Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ) - Ф.11- Спр. 9079 - Т. 3 - Арк. 225-227*.
17. Справа співпраці з Гестапо Кушоба Михайла – польського священника з с. Боднарові, Станіславівського повіту. *Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ)*. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34.
18. Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка*,

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. 1997 382 с.

19. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т.2 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. 1998. 384 с.*
20. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). Т.3 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. 1999. 384 с.*
21. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945). Т.4 / упоряд. Косика В. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львів. 2000. 367 с.*
22. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / упоряд. Дзюбан О., за ред. Дашкевича Я., Кука В. *НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення. Львів. Київ. 2001. 605 с.*

Література

23. Artur Brożyniak. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość* 5/1 (9), 2006, 387-400
24. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. *Волинська книга*. Луцьк. 2007. 174 с.

25. Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991) : дис. докт. наук : 07.00.01 Острог : 2021. 650 с.
26. Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН та «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2018. № 6 (379). 74–80 с.
27. Антонюк Я. СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.) *Надстир'я-Ключі*. Луцьк. 2013. 270 с.
28. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 10*. Київ. 2003. 381-414 с.
29. Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. *Національна академія Служби безпеки України. Український інститут військової історії*. Київ. 2006. 568 с.
30. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. *Генеза*. Київ. 2006. 408 с.
31. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб: Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів. *«З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ»*, 1998. № 1/2 (6/7). 365-389 с.
32. Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 - 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*, 2009. № 3. 132-146 с.
33. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її заплілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр. *Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 8*. Львів. 2006. 164-224 с.

34. Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху. *Український визвольний рух. Збірник № 1*. Львів, 2003. с.14-25
35. Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль. 1993. 128 с.
36. Патриляк І. Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*, Луцьк. 2013. 70-78 с.
37. Петренко О. «Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля». *Україна Модерна: Пограниччя. Окраїни. Периферії*. № 18. 2011. 127-150 с.
38. Спосіб Д. Завдання Служби Безпеки ОУН як охоронної інституції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. №7(19), 2019. с. 46-54
39. Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ. Прометей, 2021. 142-164 с.
40. Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (Б) (1941 – 1944). *Військово-науковий вісник*, 2019. №32. 87-110 с.
41. Шваб Л. Радянська агентура в Західній Україні в 1944–1948 роках. *«Волинь-43:» міфи і реальність : зб. наук. Праць*. Луцьк. 2019. с. 217-237